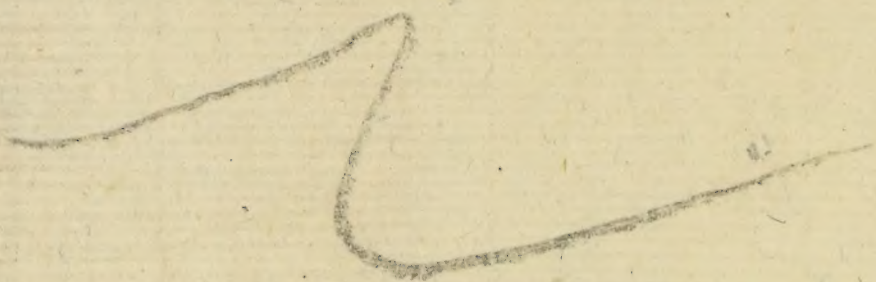

DE NATUUR EN GENEESWIJZE DER ROTKOORTSEN BESCHOUWD,

EN MET

AANMERKINGEN

vermeerderd

OVER

EENIGE VERSCHEIDENHEDEN, VERDEELINGEN EN GENEESWIJZEN

DER

KOORTSEN

IN HET ALGEMEEN,

DOOR

A. F. HECKER,

Koninkl. Hofraad, Hoogleeraar te Berlin.

Uit het Hoogduitsch

DOOR

F. VAN DER BREGGEN, CORNZ.

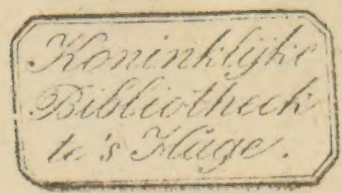
Med. Doct. te Amsterdam.

TE *AMSTERDAM*, BIJ

LODEWIJK VAN ES,

1810.

VOORBERIGT.

Het onderzoek omtrent de natuur en de geneeswijze der Rotkoortsen, als eene met de Zenuwkoortsen naauw verwante ziekteform, kan niet dan hoogstgewigtig beschouwd worden, en het moet den Voorstanders der wetenschappelijke Geneeskunde daarom te belangrijker zijn dat een man als HECKER, *die sedert twintig jaren als Schrijver, steeds het karakter van volstrekte onpartijdigheid bewaard heeft, gelijk hij elders van zich zelven, te regt, getuigd, en aan wien zulk een onderzoek zoo zeer is toevertrouwd, deze taak op zich nam; —— hoedanig hij dezelve volvoerd hebbe, oordeele en beslisse de geneeskundige Lezer zelf. Mij althans is die beslissing, door de juistheid, bondigheid en uiteengezetheid van des Schrijvers denkbeelden, op overtuiging en ondervinding rustende; gemakkelijk voorgekomen, vooral daar ik op het getuigenis van eenen der bevoegste regters van onzen tijd, den verdienstelijken* HUFELAND, *wiens uitspraken*

aangaande dit Geschrift, allervereerendst en hoogst gunstig zijn, die beslissing bouwen kon.

In deze Verhandeling word de Lezer, op onderscheidene bladzijden, naar des Schrijvers vorig geschrift OVER DE ZENUWKOORTSEN *verwezen; — die verwijzing is gevolgd volgens de vertaling van dit Werkje, welks overzetting door mij, bij den Uitgever dezes, het licht ziet, en dat zich niet minder aanprijst dan eene gelijke Verhandeling over de Zenuwkoortsen van den Hoogleeraar* HUFELAND.

Dit meende ik niet ongepast, voor deze Verhandeling, te kunnen laten voorafgaan.

DE VERTALER.

OVER

OVER DE NATUUR EN DE GENEESWIJZE

DER

ROTKOORTSEN,

BENEVENS

AANMERKINGEN

OVER

Eenige verscheidenheden, verdeelingen en geneeswijzen der Koortsen, in het algemeen.

Met de aanmerkingen en ondervinding der *Zenuwkoortsen*, welke het onderwerp eener vroegere overweging waren, zullen de beschouwingen over eene zeer naauw aanverwante ziekteform, over de *Rotkoortsen*, niet alleen zeer gevoegelijk verbonden kunnen worden, maar zij zullen juist tot derzelver verdere ontwikkeling en volkomenheid dienen, en daarmede een geheel uitmaken, waarin welligt de kiem tot menig eene onderrigting der koortsleere in onze Scholen opgesloten kan liggen.

Ik zal mij boven alles bezig houden met de *Natuur* der zoogenaamde Rotkoortſen, welke van ouds zoo tegenſtrijdig was en tot heden gebleven is, zoo naauwkeurig te bepalen, als de tegenwoordige omvang onzer kennis toelaat, zonder het ontoereikende van dezelve achter ijdele woorden en redeneeringen van deze of gene partij te verbergen. De daarſtelling der geheel eigendommelijke natuur der Rotkoortſen, volgens welke zij openlijk eene doorgaans bijzondere, van alle andere koortſen wezenlijk verſchillende ziekteſorm uitmaken, zal ons op eenen alleen juisten *Verdeelingsgrond* der gezamenlijke koortſen, tegelijk echter op de beoordeeling van menige verkeerde en ontoereikende verdeelingen derzelven brengen, welke men volgens nieuwere inzigten en wijzen van voorſtelling gemaakt heeft. Eindelijk zal ik het genezingsplan dezer merkwaardige ziekte uit derzelver Natuur ontwikkelen, en eenige handelwijzen beoordeelen, welke in onze dagen als bijzonder hulprijk tegen de Rotkoortſen aangeprezen worden. Bij mijne pogingen om dit doel te bereiken, zal ik alleen eigene overtuiging en eigene ondervinding volgen; men verwachte derhalven hier geene rijkelijk met letterkunde uitgekraamde Verhandeling.

Niet

Niet ieder onderwerp, dat hiertoe gebragt kon worden, wil ik aanroeren, veel minder uitvoerig behandelen, noch iets van datgeen herhalen, wat ik reeds voor vijftien en meerdere jaren in een afzonderlijk geschrift, en bij zoo vele andere gelegenheden gezegd heb.

Wij bezitten slechts eenen weg, om de verschillende ziekteformen aan, welke ons ligchaam blootgesteld is, te leeren kennen, den weg der onbevooroordeelde waarneming, der proefneming en ondervinding. Al wat wij omtrent *de natuur der ziekten wezenlijk weten*, en dit toch is hemels-breedte van alles onderscheiden wat wij in verschillende tijden *meenden* of *geloofden* te weten, — is op ons dezen weg ontmoet. Wie zou ooit uit hoogere wetenschappelijke inzigten, uit de eeuwige wetten van het leven, waaromtrent onze tijdgenoten zoo veel verdichten, het aanwezen en de ware natuur eener graauwe staar, eener vliezige keelontsteking, of van eene verharding van den mond der maag hebben kunnen ondervinden? Alleen gezonde oogen, het ontleedmes en de eenvoudige beslissing van het van geene meening der Scholen afhangend menschelijk verstand, waren er nodig, om over de juiste gesteldheid dezer ziek-

ten, dadelijk en op het volkomendste, te kunnen oordeelen. Deze eenvoudige empirische kennis, welke van veel meer waarde is, dan alle Bespiegelingen, Theorien en Dichtkunde, moest volstrekt voorafgaan, eer men het ondernemen kon, om de genoemde beledigingen der bewerktuiging, uit hoogere wetenschappelijken gezigtspunten te beoordeelen, en welligt algemeene leeringen van ziekelijke *vegetatien* en herscheppingen op dezelve toe te passen.

Wanneer dit alles vast staat, gelijk het door niemand geloogchend kan worden, die zich niet door ijdele schoolsche voorschriften, of door hooggestemde gedichten en spitsvindige allegorien over de natuur der ziekten wil laten verleiden, zoo kunnen wij alleen van daar tot eene juiste kennis der Rotkoorts komen, dat wij voor alle dingen op eene empirische wijze en met de strengste Historische waarheid en naauwkeurigheid, de *eenvoudige daadzaken* zamenstellen, welke zich, onder zekere betrekkingen, in ons ligchaam openbaren, en die de Artsen bewogen heeft, hetzelve die schendingen zijner volkomene levensform toe te schrijven, welke zij Rotkoortsen noemen. Over deze benaming zullen wij hier niet beslissen; zij moge voorlopig geheel ter zijde blijven liggen, want zoodra

dra de toeſtanden en verſchijnſelen, welke ik thans achtereenvolgend zamenvoegen zal, in de Natuur wezenlijk in eene zekere verbinding onder elkander, en onder eene eigendommelijke ziekteform beſlisſend voorkomen, en ſtelt er zich in dezelve en door deze, wezenlijk een ziekelijke toeſtand van onze bewerktuiging zinnelijk voor, dan zal er eindelijk een naam daar voor gevonden worden. Het behoort voorzeker het alleronverſchilligst bij de geheele zaak, behalven voor de zoodanigen, die bij geſchillen over namen — zelfs op de gemakkelijkſte wijze eenen zekeren naam willen maken.

I. *Nu* eens langzaam, gedurende het beloop van meerdere dagen, dan plotſelings binnen weinige uren, zien wij gezonde, ſterke, dikwijls de robuste, ſterkſte menſchen, in eenen *zeer hoogen*, niet zelden *in den allerhoogſten graad van zwakte en onvermogen* vervallen, welke zich in het oogloopend in alle ſtelſels en werkingen vertoonen; maar het ſnelst en het merkbaarst in het ſpiergeſtel. Een gevoel van algemeene matheid en loomheid, een eigendommelijk pijnlijk, zamentrekkend gevoel van vermoeidheid in de dijen en voeten gaat de ziekte alsdan vooraf. Men heeft menſchen gezien, bij welken, te midden hunner werk-

zaamheden plotſeling zulk eene wegzinking van alle ſpierkrachten plaats had, dat zij geen lid bewegen noch van den grond opſtaan konden, anderen welke dezelve in den loop eener ziekte zeer ſpoedig overviel, zoodat zij naar de onderſte deelen van het bed in een zonken, en zich noch omkeeren konden noch zich inſtaat bevonden van ligging te veranderen. De grootſte zwakte vertoont zich in al de werktuigen der zinnen, in eene verſtomping van alle zintuigen, in den uitgedoofden glans der betrokken, vuile, tranende oogen, in de verwijde, verlamde *pupilla*, in de hardhorendheid en doofheid, in het gebrek aan reuk en ſmaak, in geheele gevoelloosheid met beving der ledematen, onmagt, ſtille ijling, geheele bewusteloosheid, ſlaapzucht, enz. Openbare ſporen van zwakte vinden wij wijders in den pols, in de kleine bloedvaatjes, die tegelijk het bloed laten uitvloeijen, in het geheele verduwingsgeſtel, wiens verrigtingen in alle hooge graden der ziekte volkomen opgeheven zijn, in al de werktuigen der affcheiding, aan welke uit dezen grond de hierna op te geven *colliquative* verſchijnſelen zigtbaar worden, enz.

II. Met deze zwakte gaan aanmerkelijke veranderingen in de menging, in de geheele bloedmasſa gepaard,

paard, gelijk wij uit deszelfs veranderde kleur, uit het verlies zijner vastheid, en ſtolbaarheid, en uit zijne ſnel daaropvolgende rottige verandering buiten het ligchaam beſpeuren. Men heeft dit ſoms de rottige oplosſing van het bloed genaamd. Van deze en van de zwakte der kleine vaatjes hangen de *petechiae*, de bloedige ſtreepen, (*vibices*) de loodkleurige, blaauwe, zwarte ſcheurbuikachtige vlekken af, welke wij bij de hiertoe behoorende ziekten op de oppervlakte van het ligchaam, zelfs ook der ingewanden zoo hevig aantreffen. Hierbij is er openlijk meer of minder bloed van helder of donkerder kleur in het celwijsweefſel uitgeſtort. Die oplosſing van het bloed kenmerkt zich voorts door de zoogenaamde *pasſive* bloedvloeijingen; de zieken verliezen hetzelve uit de neus, de longen, met de urin en den ſtoelgang, uit de baarmoeder, het dringt uit het ſponsachtige tandvleesch, uit het verhemelte, uit de ſponsachtige oppervlakte der zweeren, ja men heeft het uit de ooren en wenkbraauwen zien vloeijen, en zelfs is er een bloederig zweet waargenomen. Het op deze wijze, bij volkomene onwerkzaamheid der bloedvaten, te voorſchijn komend en door eene Aderlating afgetapte bloed, is zeer opgelost, ſtolt niet gemakkelijk of bedekt zich, ſchoon onvolkomen, dikwijls met eene

huid, welke allerlei kleuren aanneemt, geeft eene walgelijke, doode lucht van zich, en gaat fneller dan bij eenen gezonden of als bij eene ziekte van eene anderen aard, in ware *rotting* over. Deze vlekken en deze pasfive bloedvloeijingen ftaan reeds altijd met de algemeeme zwakte in eene oorzakelijke vereeniging; intusfchen zijn er toch zeer hooge graden van zwakte, zonder al de aangevoerde teekenen der veranderingen van menging in het bloed; en omgekeerd kunnen deze teekenen in eenen hoogeren graad aanwezig zijn, waar ons de zwakte niet zeer groot toefchijnt. Ik heb zieken gezien, wier ligchaamen geheel met *petechiae* overdekt waren, en die evenwel daarbij konden rondgaan. Dit zelfde geldt ook van de fcorbuticke vlekken. Bij zekere ontmenging van het bloed moeten derhalven zeer geringe graden van zwakte in de kleine vaten toereikende zijn, om het ontftaan van *petechiae* en pasfive bloedvloeijingen te begunftigen; waar daarentegen die ontmengingen niet aanwezig zijn, daar is ook de grootfte zwakte ontoereikende, dezelve voort te brengen. Van hier moge het dan ook komen, dat uit eene in de kleine vaatjes hier inzonderheid blijvende werkzaamheid, in het aangezigt nimmer *petechiae*, fcorbuticke vlekken en dergelijke aangetroffen worden.

III. Ge-

III. Gelijk in de bloedmassa, zoo kenmerkt zich ook in de *gezamenlijke vaste deelen*, van de weekste tot de hardste, *eene merkbare neiging tot verandering der menging*, zij verliezen derzelver digtheid, vastheid, elasticiteit, en gaan bij zeer geringe aanleidingen, in brandig bederf over. Deze, ook de kleinste wonden of overige kwetsingen, die plaatsen waar Spaanschevliegpleisters of mostaartpappen gelegen, of waar zich de zieken doorgelegd hebben, alle ontstekingen, abscessen, zweren, bloedzweren, bubones, enz. welke tot de gewoonste verschijnselen in de hiertoe behoorende ziekten kunnen gerangschikt worden, worden gemakkelijk brandig of gaan ten minsten in eene kwaadaardige, stinkende etterring over, en in beide gevallen kan een aanmerkelijk verlies van zelfstandigheid het gevolg zijn. Men heeft de spierachtige, peesachtige deelen in de zoogenaamde Rotkoortsen zoo week gevonden, dat zij eenen geringen tegenstand booden en scheurden. Zelfs de beenderen, de zoo harde tanden niet uitgezonderd, verliezen niet zelden hunne vastheid en worden zoo sponsachtig, dat zij door een gering geweld zelfs alleen door de bewegingen van den zieken, breeken. —— Wat wij bij de Rotkoortsen ontsteking

noemen, is doorgaans een eigendommelijke toestand, wezenlijk van dien onderscheiden aan welken eene gelijke benaming, onder tegenovergestelde betrekkingen, gegeven wordt. Wij zien reeds bij iedere ontsteking merkwaardige *veranderingen in de vegetatie en reproductie*, echter in de grootste verscheidenheid. Dan eens ontstaan nieuwe bewerktuigde voortbrengselen, nieuwe vezelen, vliezen, vaten, verwasschingen tusschen de ontstoken deelen (*de vereenigende*, *adhaesive ontsteking*) en groote veranderingen in de zelfstandigheid of het maaksel der werktuigen, dan weder is er geene spoor van nieuwe voortbrengeselen voorhanden, dikwijls veeleer neiging tot vernietiging der menging en snellere of langzamer volgende stooring van de onstookene zelfstandigheid. De voorwaarden van al deze verscheidenheden, zoo verre wij in staat zijn die op te geven, liggen in den toestand des ligchaams in 't algemeen, en de algemeene gesteldheid zijner vochten en zijner herstellingsprocessen, in de eigenschappen van het ontstoken werktuig, in de verwijderde oorzaken en formen der ontsteking. In vele Rotziekten zijn de ontstekingen van den laatsten aard. Nooit vertoont zich ergens een spoor van verhoogde vatbaarheid der stolling der lijmpha, van zoo-

zoogenaamde *vitaliteit* van het bloed, en van eene neiging tot nieuwe bewerktuigde, maar juist van al het tegenovergeſtelde. Men heeft daarom deze ontſtekingen de *rottige*, *verſtervende* genaamd (*Inflammatio putrida*, *gangraenescens.*) — Ik zal in een volgend geſchrift dit gewichtig onderwerp, de wezenlijke onderſcheidene formen der ontſteking, uitvoeriger behandelen (*).

IV. Zijn de Rotziekten met *hitte* verbonden, gelijk dit bij het grootſte gedeelte derzelven plaats heeft, dan vinden wij dezelve wezenlijk van de eigenlijke *koortshitte (calor ardens)* verſchillende, welke den zieken een onaangenaam gevoel van branding en van droogte verſchaft, bij welke wij de huid enkel brandend en droog aantreffen, en met de verhaaste omloop des bloeds en de ademhaling met de hevige ijling, met den dorst, met de belette afſcheidingen en uitvloeijingen, in een woord, met al de ſymptoma-

(*) De Schrijver heeft hier het oog op zijne in den jare 1809 te Berlin uitgegeven, even keurig bewerkte, Verhandeling, ten titel voerende: *Von den Entzundungen im halze, beſonders von der Angina Polypoſa und dem Asthma Millari.*

VERTALER.

mata in eene juiste betrekking ſtaat, en bij welke geene van die verſchijnſelen waargenomen wordt, met wier optelling ik mij hier bezig hield. De hitte der Rotziekten, welke eenen aanmerkelijken graad bereikt hebben, ſtaat eene gezonde en voelende hand ten eenemaal tegen, en verwekt een geheel eigen bijtend, ſteekend gevoel, vooral wanneer men de toppen der vingers, of de geheele hand lang genoeg op de borst, het onderlijf of ſoms op eene gewoonlijk warmere plaats van het ligchaam legt. Men heeft als dan het gevoel van een gistend warm vocht, waarin men de hand legt, of als van een over denzelven loopend inſect. Van hier wordt de hitte, de *bijtende* (*calor mordax*) genaamd; de bewusteloozе zieke gevoelt dezelve weinig of bijna niet, klaagt niet over dezelve, de tong en de huid zijn daarbij niet droog, dikwijls zeer vochtig, ademhaling en bloedomloop zijn niet in eenen gelijken graad vertraagd, de pols kan bij groote hitte langſaam, week, golvende, klein, zwak zijn, de zieken ijlen niet hevig, hebben geene dorst, afſcheidingen en uitvloeijingen gaan daarbij dikwijls rijkelijk gepaard, en in het algemeen vereenigen zich met dezelve de opgegevene verſchijnſelen van zwakte en veranderingen der menging. Wanneer bij de *calor ardens* alles eenen *werkzamen* toeſtand

des

des ligchaams kenmerkt, zoo is deze daarentegen bij de *calor mordax* openlijk *lijdend;* en alzoo is deze laatste hitte geen gevolg van versterkte, maar veel eer van verzwakte werkingen en duidelijke verplaatsingen der dierlijke stoffe, welke onze Voorouders, volgens eene naar de gisting afgeleide analogie, *motus intestinus* noemden. —— Ook de sterkste ontstekingen, welke bij de Rotkoortsen voorkomen, veroorzaken den zieken dat brandend gevoel niet, dat de ontsteking onder andere omstandigheden eigen is.

V. Met de tot hiertoe opgegevene betrekkingen vereenigen zich aanmerkelijke *veranderingen in de afscheidingen*, in de *afgescheiden vochten*, en de daarvan afhangende *colliquative verschijnselen.* De tong, offchoon in den beginne volkomen zuiver, wordt dan eens met een wankleurig, kwalijkriekend slijm, dan weder met eene bruine of zwarte korst bedekt, welke zich in de geheele holte der mond, over de tanden en de lippen verspreid. De adem riekt zeer stinkende, is als die van een dood ligchaam. De eetlust gaat geheel verloren, misselijkheid en tegenzin in alle spijzen, vooral tegen dierlijke voedsels heeft er plaats, wier enkele lucht reeds den grootsten tegenzin verwekt, sterk braaken,

en velerlei ziekelijke gal en ſlijm - afſcheidingen voegen zich daarbij. Al wat door het braken of den buikloop, welke in ruime mate en bij hoogere graden der ziekte bewusteloos *plaats* heeft, door de zieken wordt uitgeworpen, draagt de ſporen van groot bederf, dikwijls van echte rotting, en is niet zelden met doode, in rotting overgegaane, wurmen vermengd. De zwakte of eigenlijk de geheele verlamming der darmen en de dunne of gasvormige ſtoffen, welke zich rijkelijk uit onvermengde, bedorvene ſtoffen in den onderbuik ontwikkelen, veroorzaken den hier zoo gewoonen *meteorismus*. Indien de urin al niet met bloed gekleurd is, zoo als dikwerf plaats heeft, dan is hij echter van den beginne af, troebel en wordt na verloop van weinige dagen bruin, zwart, ſtinkend, maakt een ruim dik bezinkſel, terwijl op zijne oppervlakte een vetachtig, allerlei bonte kleuren vertoonend vlies, drijft. Vele zieken laten dezelve bewusteloos afloopen. Is de huid droog, dan is dit alleen in den beginne het geval; zeer ſpoedig wordt zij week, vochtig, kleverig, vuil, verliest volkomen haren glans, en wordt bij toenemende zwakte met een kleverig dikwerf zeer ſtinkend, tegen het einde, koud zweet bedekt. Dikwijls vertoont zich ook een brandend uitſlag. —— Dat bij al deze ver-

ſchijn-

schijnselen, bij groote zwakte en bij meer en meer daaropvolgende verlamming van deze of gene werktuigen, zeer groote mengingsveranderingen in alle afgescheiden *colliquative* uitgeworpene stoffen plaats hebben, behoeft geen verder betoog.

VI. De *Ligchamen der Afgestorvenen* blijven nog eenen geruimen tijd warm, buigsaam, bekomen gewoonlijk nimmer de aan dooden zoo dikwijls eigene stijf heid, en gaan ten uitersten snel, of binnen weinige uren, in de hevigste rotting over. De openingen der lijken doen ons, in de inwendige deelen, in het oog vallende sporen van bederf, van dun, wankleurig bloed, van donkerroode, loodkleurige, zwarte plekken in de Longen, de Darmen en andere ingewanden, weekheid der deelen, zoo dat zij gemakkelijk scheuren, murwe, ligt doortebreken beenderen, ontdekken.

Wanneer de verschijnselen, welke ik tot hier toe opgegeven heb, of allen of gedeeltelijk in geringe of hoogere graden aanwezig zijn, zoo veroorloven ons voorzeker alle grondstellingen eener goeije Ziektekunde, welke op onwedersprekelijke daadzaken rust, eenen *doorgaans eigendommelijken*, van alle andere

zie-

ziekelijke betrekkingen *wezenlijk onderſcheiden toeſtand*, *van onze Bewerktuiging*, als de toereikende oorzaak derzelven vooraf te bepalen. Van alle verſchijnſelen in de Natuur, welke zich zelven onder de verſchillendſte omſtandigheden, gelijk blijven, beſluiten wij toch altijd over 't geheel met regt tot gelijke, bepaalde oorzaken. Hoe zijn eertijds Pokken, Hondsdolheid, *lues* en andere beſmettelijke ziekten, hoe is eertijds de *Angina Polypoſa*, of ergens eene andere even gelijk ons onbekende ziekteform, op eene andere wijze, dan uit eene *ſpecifieke* verandering in de Bewerktuiging ontſtaan, welke *alleen* de ſpecifieke form, en nimmer eene andere daarvan verſchillende, ten grondſlag kan leggen? Zoo veel, bij voorraad, genoegzaam, ter volkomen toereikende regtvaardiging van oude en nieuwe Artſen, die eene bijzondere klasſe van ziekten onder den, offchoon niet geheel voegzamen, naam, van *Rotziekten* hebben aangenomen. Ik zal mij hier over, wanneer ik van de oorzaken ſpreek, uitvoeriger uitlaten; thans geef ik nog eenige daadzaken:

Wanneer de genoemde verſchijnſelen in den loop eener koorts der vaten plaats grepen, of wanneer zij te gelijk bij derzelver ontſtaan met zulk eene

koorts

koorts verbonden waren, en door dezelve daarna vergezeld werden; wanneer men dezelve derhalven vereenigd met versterkte werkzaamheden van het hart en der slagaderen, met eenen snellen koortsachtigen pols, met koortsdorst, hitte en koortsijling, in een woord, met de bekende verschijnselen der eigenlijke koorts in het stelsel van den bloedomloop; waarnam, wanneer zij op deze wijze in het algemeen den loop eener acute ziekte nemen, dan noemde men het geheel eene *Rotkoorts*, welke, gelijk wij daarna zien zullen, hare zeer onderscheiden graden, formen en zamenstellingen hebben kan.

Waren echter de genoemde verschijnselen zonder koorts der vaten aanwezig, ten minsten eenen geruimen tijd, tot dat zij welligt op het einde als sluipende koorts zich vertoonde, namen zij eenen chronischen gang van maanden, zelfs van jaren, bereikten zij sneller of langzamer den hoogsten graad, zoodat het bij de grootste zwakte, tot aanmerkelijke vlekken en bloedvloeijingen, tot in het oog vallend bederf in de vaste deelen, zelfs tot breekbaarheid der beenderen, en tot *colliquative* stoornissen kwam, zonder dat zich daar mede eene gelijkmatige koorts der vaten verbond, in 't kort; geraakte het ligchaam in den toestand eener

chronifche Cachexie, zoo heette het gebrek eene *Scorbutieke ziekte*, in zijnen volkomen graden, een waar *Scorbut;* dat men van ouds hoofdzakelijk door zijn ontftaan, onder bepaalde fchadelijke invloeden, en door afwezigheid van eene fnel verloopende koorts der vaten, van de Rotkoorts onderfcheid, met welke het voor 't overige in alle punten volkomen overeenkwam. Als bijzondere formen van het *Scorbut*, onderfcheidt men alsdan de *Petcchiae* zonder koorts, de *morbus maculofus haemorrhagicus* WERLHOFII, de hoogere graad van eenen zoogenaamden zwartgalligen toeftand met openlijke groote mengingsgebreken in de ingewanden van den onderbuik, enz.

Van al deze flepende ongemakken kan ik hier flechts in 't voorbijgaan melding maken, en kome derhalven tot de Rotkoorts, het eigenlijk doel van ons onderwerp, terug.

Bij deze koorts overtuigt ons reeds eene bloote aanzage van zulk eenen zieken, die aan dezelve wezenlijk lijdt, dat zij uit eenen *dubbelden ziekelijken toeftand* is zamengefteld, waarvan iedere op zich zelven en geheel alleen beftaan kan: uit de *koorts van het hart* en der *flagaderen* namenlijk, en uit de af-

ge-

gefchilderde, van de gezondheid zoo in het oog vallende, afwijkende *gebreken der krachten en der menging.* Deze geeft der ziekte haar eigendommelijk karakter, hare bepaalde, van iedere andere onderfcheide, form, en van dezelve hangen de graden en het uiterlijke der vaatkoorts, haren loop, en uitgang enz. af, want deze koorts beftaat, op zich zelve befchouwd, in eenen zich altijd gelijk blijvenden toeftand, hoe verfchillende ook de betrekkingen zijn mogen, onder welke zij voorkome. De koorts der vaten bij de Rotkoorts is op zich zelve geene andere als die bij de Zenuwkoorts; het geheele verfchil ligt alleendaarin dat de laatfte met eene eigendommelijke plaatfelijke ziekte der Herfenen en Zenuwen, de eerfte echter met de befchrevene zwakte, en de haar zoo kenmerkende veranderingen der menging, in vereeniging ftaat. Dit zelfde geldt ook van alle koortfen, welke met eene plaatfelijke ziekte, met eene Ontfteking, met een Uitflag, met eenen Gastrifchen toeftand, met eenen Catharrhus, met Buikloop enz. een geheel uitmaken. Wanneer wij derhalven in nieuwe gefchriften, wier Schrijvers in wonderbare, onverftaanbare misvormde uitdrukkingen iets zoeken, lezen. „ *Alle koortfen zijn ziekten der prikkelbaarheid, en toeftanden der ontfteking. Beider wezen, zoo wel der*

koorts, als van de ontsteking, is een en hetzelfde, zamentrekking in de slagader. Met zamentrekking in de slagaderlijkheid beginnen alle koortsen en ontstekingen. De verschijnselen der Synocha *beteekenen gezamenlijk eenen hoogen graad van ontsteking, eene hevige contractie in de slagaderlijkheid: haar onderscheid bestaat alleen daarin, dat de verschijnselen hier gezamenlijk in hun bloed te zamen zijn, welke in andere koortssoorten verstrooid gevonden worden. De Typhus is even als de* Synocha *eene ontstekingskoorts.* — Wanneer wij, zeg ik, dit lezen, dan wil dit niet meer zeggen, dan dat de koorts der vaten, als zoodanig, eenen zich overal gelijk blijvenden zieken toestand in het stelsel van den bloedomloop uitmaakt, welke zich echter met veelvuldige zieke-toestanden in de overige stelsels en werktuigen des ligchaams vereenigen kan. Het ijdele speeltuig met het woord *ontstekingskoorts*, dat hier op zulke wezenlijk van elkander verschillende ziekten toegepast wordt, moet ons in eenen tijd van algemeener gemaakte spraakverwarring niet verwonderen, maar tevens niet in verwarring brengen en misleiden.

De Rotkoorts, offchoon op zich eenen tweeledigen zieken-toestand bevattende, kan zich nog met ve-

velerlei andere verkeerde betrekkingen, in al de overige ſtelſels en werktuigen van het ligchaam vereenigen en daaruit ontſtaan al die verſchillende zamengeſtelde ziekten, welke ik in mijn vorig geſchrift (*over de Zenuwkoortſen*, Bladz. 8—20.) met opzigt tot de Zenuwkoorts opgegeven heb. De gewigtigſte dezer vereenigingen welke wij bijzonder als Epidemien waarnemen, zijn de volgende.

1.) De hier boven beſchrevene *Zenuw-Rotkoorts*; de meest gewone form, waarin de Zenuwtoeſtand de Rotkoorts, dan eens voorafgaat, dan weder in haren loop intreed, of gelijktijdig met haar verſchijnt. Het zijn of diezelfde verwijderde oorzaken, die tegelijk de koorts der vaten, de veranderingen der menging en de eigendommelijke ziekte in het Zenuwgeſtel verwekken; of de koorts der vaten zelve wordt door hare hevigheid, duur, en ook door eenen zamenloop van andere ongunſtige omſtandigheden de oorzaak, gedeeltelijk van die veranderingen in de menging, gedeeltelijk van den Zenuwtoeſtand; — of wanneer de boven beſchrevene zwakte, en het bederf in de vochten en vaste deelen, eenen zekeren graad bereikt hebben, dan brengen zij die wanorde in de Herſenen en het Zenuwgeſtel voort, van welke de eigen-

 dom

dommelijke verſchijnſelen van den Zenuwtoeſtand afhangen, — of eindelijk kan het eerst en oorſpronkelijk deze wanorde zijn, waaruit naderhand de algemeene zwakte *en de* veranderingen in de menging voortkomen. Al deze mogelijke gevolgen zijn op den inwendige zamenhang van alle ſtelſels en werktuigen van ons ligchaam, gegrond, zoodat beledigingen in het eene altijd die van een tweede, derde, enz. na zich ſlepen.

2.) De zoo gewone *Gastriſche form*, wanneer voortbrengſelen van onverteerde in bederf overgaane voedſels in de eerſte wegen aanwezig zijn. Wanneer er een ſlijm of galachtige toeſtand plaats heeft, of wanneer er eindelijk wurmen in de darmen en in de maag zijn. (*Febris putrida*, *gastrica*, *ſaburralis*, *bilioſa*, *mucoſa*, *pituitoſa*, *verminoſa*.) In al deze gevallen zien wij ſporen van grooter bederf, of wezenlijke rotting, in de eerſte wegen, en in de daaruit ontlast wordende ſtoffen, welke op den gang der hoofdzakelijke ziekte eenen zeer beſlisſenden invloed hebben.

3.) De Rotkoorts met plaatſelijke *ontſtekingen*, welke in alle werktuigen kunnen plaats grijpen (*an-*

gi-

gina, *peripneumonia etc. putrida*,) en die zich alle door de boven kenbaar gemaakte neiging tot koud vuur kenteekenen.

4.) De Rotkoorts met *Huiduitſlag*, met Pokken, Mazelen, Scharlaken, netel-uitſlag (*Febres exanthematicae*, *variolae*, *putridae*.) Vooral heeft men in deze vereeniging gevaarlijke epidemien van Pokken en Scharlaken Uitſlag waargenomen.

5.) De rottige *Catharrhale koorts*. (*Febris Catharrhalis putrida*, *petechizans*,) welke gewoonlijk met een onbeduidend en ongevaarlijk ſchijnend *Catharrhalisch* tijdperk aanvangt, waarin zich vroeger of later de grootſte zwakte en de afgeſchilderde mengingsveranderingen voegen. FR. HOFFMANN en andere goede waarnemers van vroegere dagen, hebben deze bedriegelijke koortsform beſchreven.

6.) Eindelijk *de Rotkoorts met Buikloop*, de zoogenoemde *rottige loop*. (*Febris putrida dyſenterica. Dyſenteria epidemica putrida*,) welke, zoo als bekend is, tot de verwoestendſte volks-ziekten behoort. —

Volgens deze verſcheidenheden in de form der

Rotkoorts, en in de uitwendige omſtandigheden, onder welke zij verſchijnt, heeft men haar ook al die benamingen gegeven, welke men de Zenuwkoorts toegevoegd heeft, en welke elders (*over de Zenuwkoortſen*, Bladz. 14 en 15.) reeds zijn voorgekomen. Al de daar genoemde koortſen zijn zenuwachtige Rotkoortſen, welk dan eens met dit, dan weder met een ander plaatſelijk lijden vereenigd zijn.

Wanneer wij, volgens de tot hiertoe zamengevoegde daadzaken, eene koorts volſtrekt, in hare verſchillende graden en formen, als eenen eigendommelijken zieken toeſtand onzer bewerktuiging aannemen en erkennen moeten, dan ontſtaat nu vooreerst de vraag; *in welke betrekking zij tot de overige koortſen ſtaat, en welke plaats zij in onze Noſologiſche ſtelſels innemen moet?* —— Om dezelven te beantwoorden heeft men van ouds tot op den huidigen dag geſtreden, velerlei wijzen van voorſtelling van de koortſen in omloop gebragt, en derzelver rangſchikking naar verſchillende gronden van verdeeling ondernomen. Ik zal eerst mijne eigene overtuiging, volgens welke ik deze vraag zal trachten te beſliſſen, uiteenzetten, en daarmede vervolgens eenige

der

der nieuwste meningen over de koortsen en derzelver verdeelingen vergelijken. ——

Het leven van ons bewerktuigd gestel, waarvan wij dat hoogste denkbeeld niet koesteren, hoe aanmatigend men zich ook daarover in dichterlijke, schoolsche, spitsvindige phrazen mag uitdrukken, vertoont zich in het algemeen op drieërlei wijze, namelijk in de *vegetatie* of *reproductie*, in de *prikkelbaarheid* en in de *gevoeligheid*. Iedere eenzelvige of zamengestelde levensuiting, welke zij ook zij, behoort eene dezer drie zijden, of afmetingen des bewerktuigden gestels, zoo als men ze genoemd heeft, toe. In welke betrekkingen zij tot het magnetismus, de electriciteit, het licht, tot de Zuurstof, Stikstof enz. staan, hoedanig zij onder het beeld der lijn, van den hoek der vlakte enz. voorgesteld zijn, welk een wezen daarbij de aard, licht, zon, vuur, de tezamen geronnen zielen en dergelijke, drijven, dit alles, en zoo veel dat daaraan gelijkende is, moge hier voegzaam als niets geacht worden, daar er thans van geene gedichten, veel minder van de uitbroeisels van zieke hersenen gesproken kan worden. Genoeg is het dat wij weten dat de eerste trap des levens in de bewerktuigde natuur, welligt de naaste

 naast

naast de krijstalschieting en andere regelmatige vormingen in de onbewerktuigde natuurrijken, de *vegetatie*, de bepaalde menging, form en het maaksel der dierlijke stoffe, in alle hare regelmatig voortgaande *reprodutie* en *herschepping* zij; dat aan deze zich een hooger trap des levens, de *prikkelbaarheid* voegt, welke zich in bepaalde bewegingen der dierlijke vezelen tegen uitwendige indrukken, openbaart; dat de hoogste de *gevoeligheid* zij, door welke de indrukken op de werktuigen der zinnen en derzelver overgang tot bewustheid mogelijk worden. De *vegetatie* tot zekere graden van prikkelbaarheid maakt het leven in het Plantenrijk uit; in het Dierenrijk is zij, in hoogst verschillende volkomenheid, tot hoogere graden van prikkelbaarheid, en tot de uitsluitende eigenschap der Dieren, tot de gevoeligheid gestegen, welke wij bij den mensch op den hoogsten en volkomensten trap, die binnen den kring onzer kennis ligt, aantreffen.

Eene iedere van deze levensuitingen, bezit in ons bewerktuigd gestel, *haar eigen stelsel* van bepaalde menging en bepaald maaksel. Alle werktuigen (*organen*) welke tot de omwentelingen van de opgenomene voedingstoffen in het geheele spijskanaal mede-

wer-

werken, de verdere volkomenheid der chijl bevorderen en haar eenen dierlijken aard mededeelen, welke de eigenschappen van het bloed voltooijen, de gezamenlijke affcheidingen en uitwerpingen bewerken, en die eindelijk den wasdom, de voeding en iedere vergoeding voleindigen, maken te zamen genomen het *reproductive stelsel* uit. De Vezelen in den spier, in de bloedvaten, in het algemeen, in ieder deel, waarin het leven door beweging zigtbaar is, zijn overal den grondslag van het *prikkelbaar stelsel.* Het *gevoelige* eindelijk is in de Hersenen, in het geheele Zenuwgestel en in de werktuigen der zinnen voltooid.

Deze drie stelsels vereenigen zich in het bewerktuigd gestel tot een geheel, en ieder van deze drie keert in het andere terug. Prikkelbaarheid en gevoeligheid zijn aan eene bepaalde menging en een bepaald maaksel der stoffe verbonden, welke alleen door *reproductie* onderhouden kan worden, en bij gevolg in den Spier gelijk in het Zenuwmerg, volgens bepaalde wetten moet plaats hebben. Geene dierlijke *reproductie* is mogelijk zonder de eigendommelijke dierlijke krachten, geen *reproductief* werktuig

tuig of ſtelſel kan derhalven zonder prikkelbaarheid of gevoeligheid beſtaan.

In ieder der drie opgenoemde ſtelſels, bijgevolg in de bewerktuiging, waarin zij zich tot een *harmonisch* geheel vereenigen, biedt zich het leven aan ons van eene tweeledige zijde aan.

1.) Van de *Scheikundige zijde.* Bepaalde mengingen, formen en bewerktuigingen der ſtof, geven den eerſten toereikenden grond tot het leven; van derzelver onderhouding en beſtendige wisſeling hangt deszelfs duur af, en het leven wordt in den eeuwigen omloop der Natuur, op nieuws de oorzaak, dat in veelvuldige Scheikundige Procesſen eene voortdurende wisſeling van ſtoffen, altijd voortgaande opneming en afſcheiding van dezelve, in 't kort, een ongeſtoord voortvaren van vereenigingen en herſcheppingen, plaats hebben, welke alleen met het leven van ieder afzonderlijk mensch, op de hetzelve eigendommelijke wijze, ophouden. Deze herſcheppingen zijn in het geheele *reproductive* ſtelſel, in de digeſtie, chijlmaking, bloedmaking, asſimilatie en voeding van ieder afzonderlijk voortbrengſel, in de afſcheidingen en uitwerpingen het zigtbaarst, maar zij kunnen ook

In

in de kleinſte levende vezelen van ieder dezer ſtelſels niet ontbreeken, offchoon zij te gelijk die ſtoffen aan ons onderzoek ontrukken, welke zich hier in eenen onveranderlijken omloop ontbinden en vereenigen.

2.) Van de *dynamiſche zijde*, van die der gezamenlijke levensuitingen en werkzaamheden, welke derzelver grondſlag in de opwekbaarheid der levende ſtoffe, in hare prikkelbaarheid en gevoeligheid, en in derzelver verſchillende wijzigingen hebben, welke de afzonderlijke bewerktuigde voortbrengſelen toekomen.

Deze twee zijden van het bewerktuigde, dierlijke leven, kunnen wij in onze gedachten alleen, van elkander ſcheiden, in de Natuur echter zelve zijn zij onafgeſcheiden en onafſcheidbaar, en juist daarin beſtaat het leven in zijn geheel. De Scheikundige Procesſen in het levend ligchaam, zijn even zoo vele levensprocesſen, als zulks de uitingen der opwekbaarheid zijn; gene kunnen niet zonder deze, en deze kan geen oogenblik zonder gene beſtaan. Ieder Geneeskundig ſtelſel, iedere op den gezonden of zieken toeſtand van ons ligchaam betrekking hebbende Theorie of voorſtelling moet daarom eenzijdig en

on-

onbevredigend zijn, welke zich of bij uitsluiting alleen aan de Scheikundige, of alleen aan de Dijnamische zijde van onze bewerktuiging houdt. In deze eenzijdigheid moeten *derhalven* even zoo vele Scheikundige stelsels van onze dagen, als menig eene opwekkings-theorie haren spoedigen ondergang vinden, met welk een gedruis men dezelve ook aankondigde, en hoe hardnekkig men het een zoo wel als het ander zocht te verdedigen. De verdedigers van Scheikundige voorstellingswijzen, die alle verschijnselen van den gezonden en zieken toestand enkel van de menging der stoffen, van den overvloed of gebrek, of van bepaalde vereenigingen harer bestanddeelen afleidden, — deze werden naar de wetten van het bewerktuigde leven verwezen, en men leerde hun dat alle mengingen in het bewerktuigd gestel en zijne veranderingen van den toestand der opwekbaarheid afhankelijk waren. Hij die zich daarentegen aan eene eenzijdige opwekkings-theorie hieldt, dien schuifde men eene zoogenaamde levende Scheikunde tusschen zijne schalen en berekeningen van *sthenie* en *asthenie*, en liet hem de waarde der dierlijke vereenigingen en herscheppingen opmerken, welke noodwendig alle opwekbaarheid moesten voorafgaan.

In

In de Harmonie der drie afmetingen, der *reproductie*, *prikkelbaarheid* en *gevoeligheid*, in welke de eene tegen de andere noch voor noch teruggtreed, in de volkomenheid der Scheikundige en Dijnamifche zijden der bewerktuiging, en in derzelver onderlinge geftemdheid, zijn de verfchillendfte graden der gezondheid gegrondvest. Ziekte ontftaat derhalven wanneer die Harmonie in den graad geftoord is, eene der afmetingen zoo zeer voor- of terugtreed, en wanneer zich onvolkomenheden in de Scheikundige of Dijnamifche levensuitingen zoo in het oog vallende openbaren, dat het leven zich in het algemeen flechts in eene onvolkomene form aanbieden kan.

Al wat bij ziekte in het bewerktuigd geftel van de volkomenheid van den gezonden toeftand afwijkt, al wat in ieder geval den toereikenden grond, de noodzakelijke voorwaarden van het zigtbare kwalijk bevinden uitmaakt, dat alles kunnen wij naauwelijks in de allerminfte gevallen naauwkeurig en bevredigend opgeven; ten zij men, gelijk velen, met onverftandige woorden en ijdele redeneeringen zich bevredigen kan; maar dit kunnen wij met zekerheid zeggen of zich bij eene ziekte bij uitfluiting de *repro-*

duc-

ductie, de Scheikundige zijde van het bewerktuigd gestel, of wel voornamelijk de Dijnamische zijde, de prikkelbaarheid of gevoeligheid, in eene van de gezondheid afwijkende betrekking *staat*. — In zoo verre wij nu eenen algemeenen grond van verdeeling van alle ziekten behoeven, kunnen wij gevoegelijk naar deze afmetingen, drie groote klassen aannemen, welker eigenschappen volgens de meeste in het oog vallende afwijkingen van den Normaal-toestand bepaald zijn, namelijk:

I. ZIEKTEN DER REPRODUCTIE.

II. ZIEKTEN DER PRIKKELBAARHEID.

III. ZIEKTEN DER GEVOELIGHEID.

Ik behoef hier niet te herinneren, dat deze benamingen, gelijk ik reeds zeide, alleen op de het meest in het oog vallende afwijkingen betrekking hebben, want daar de reeds genoemde drie stelsels in het bewerktuigd gestel tot een geheel vereenigd zijn, zoo volgt daaruit zonder tegenspraak; dat de ziekten der *Reproductie* niet zonder gebrekkige uitingen der prikkelbaarheid en gevoeligheid, de

ziek-

ziekten der prikkelbaarheid niet zonder veranderingen in de *Reproductien* en in de werkzaamheden der Hersſenen en Zenuwen, en dat eindelijk de ziekten der gevoeligheid, geenszins zonder ziekelijke betrekkingen in de overige afmetingen kunnen aanwezig zijn, en dat zelfs in tallooze en onafzienbare wijzigingen.

Tot de *ziekten der Reproductie* moeten derhalven al de zoodanigen gebragt worden, waar wij in het algemeen of in afzonderlijke deelen de der gezondheid voegende mengingen in vaste en vloeibare deelen veranderd, of de form, het maakſel, de bewerktuiging van hare volkomenheid zien afgeweken, dus alle ziekten van het verduwingsſtelſel met het voortbrengen van gebrekkige voortbrengſelen in hetzelve; alle gebreken der chijlmaking, bloedmaking en voeding; die van het bloed, der afgeſcheiden vochten en derzelver afſcheidende werktuigen; alle ziekelijke *vegetatien* en de daarvan afhangende nieuwe voortbrengſelen, gelijk wij ze in de ontſteking, in de huid-uitſlagen enz. waarnemen; eindelijk alle veranderingen in het maakſel der deelen, welke men onder den algemeenen naam van *Desorganiſatien* bevat. In de meeste hiertoe behoorende gevallen loopt het onderzoek of de opwekbaarheid eerst en oorſpronkelijk, of wel de *repro-*

ductie van den gezonden toestand afgeweken zij, op een ijdel, niet te beslisfen woordenstrijd uit, waarbij men gewoonlijk vergeet, dat het bewerktuigd gestel in alle zijne betrekkingen als *een geheel* moet aangemerkt worden, waarin de opwekbaarheid even onafscheidbaar van de *reproductie*, als deze van gene afhangt. Het is daarbij zeer willekeurig en draagt doorgaans tot geen juister inzigt der ziekten bij, wanneer men openlijke gebreken der *reproductien* niet als zelfstandige ziekten, maar alleen als afhankelijke gevolgen van gebrekkige betrekkingen der opwekbaarheid, van *sthenie* of *asthenie*, wil laten gelden. Welk nut toch zal het in hebben, of men de pokken, de venusfmet en dergelijke van besmetting voortkomende ziekelijke herscheppingen, de ziekten der affcheidings-werktuigen met voortbrenging van een bijzonder gebrekkig *product*, de verduistering van het hoornvlies of de crijstalle linze en dergelijken, van eene voorgewende zwakte der opwekking, of van een ander vermeend gebrek van dezelve afleidt?

De *ziekten der Prikkelbaarheid* zijn het geheele Spiergestel, het hart en de aderen voornamelijk, maar ook ieder van prikkelbare vezelen voorzien stelsel

fel of werktuigen eigen, en kenmerken zich door velerlei van de gezondheid afwijkende bewegingen, zamentrekkingen en veranderingen van den bloedomloop, van verfterkte, ongeregelde werkzaamheden van het hart en de vaten, door allerlei foorten van kramp, enz. Zelfs het eenvoudigfte gebrek in de bewegingen, wanneer het genoegzaam te bemerken, en van geenen te korten duur is, verandert onvermijdelijk de *reproductien*, even gelijk ook de verfchijnfelen der gevoeligheid.

De *ziekten der Gevoeligheid* eindelijk, omvatten alles, wat men gewoonlijk onder den naam van Zenuwziekten begrijpt: de ziekten der uitwendige zinnen, in zoo verre zij in veranderde ontvang vatbaarheid voor uitwendige indrukken, en in onregelmatige tegenwerkingen op dezelven beftaan; de ziekten van het algemeenen gevoeltuig (*Senforium commune*) en van het geheele Zenuwgeftel; eindelijk de beledigingen der pfychife volkomenheden, de geestverwarringen. Ook de ziekten dezer afmeting, beftaan nimmer zonder veranderingen in de twee overige. De eenvoudigfte zwarte ftaar, die in den beginne alleen van een gebrek der gevoeligheid in de gezigtszenuwen ontftaat, trekt fpoedig zigtbare ziekelijke

 her-

herfcheppingen in den oogappel, ook in de zenuw-zelfftandigheid, naar zich: ook in het gezondfte ligchaam volgen gebreken in de affcheidingen, en zelfs in het maakfel der werktuigen, wanneer eene geestverwarring eenen zekeren graad en duur bereikt heeft. Nog veel gewooner zijn de gebreken in de bewegingen, derhalven disproportien in de prikkelbaarheid, wanneer ziekten der Hersfenen en van het Zenuwgeftel plaats grijpen, zoo dat men ze ook gewoonlijk onder deze klasfe rangfchikt.

Het is hier de plaats niet dezen algemeenen verdeelingsgrond der ziekten in 't algemeen, verder te vervolgen, en denzelven op de geheele Ziektekunde aan te wenden. Ik heb denzelven flechts bij deze gelegenheid voorloopig willen opgeven, om eene algemeene rangfchikking der koortfen daarop te gronden, en om onze Rotkoortfen hunne juiste plaats in het Nofologisch ftelfel aan te wijzen.

Het is bekend, en door het onderzoek van alle tijden over de Natuur en de verdeeling der koortfen tastbaar geworden, dat er ziekten van den verfchillendften aard, ziekten in iedere afmeting voegende, beftaan, welke men allen met den gemeenfchappelijken naam

van

van *Koorts* bestempeld heeft. Door dit zoo algemeen gebruik eener enkele uitdrukking, zoo wel in de Scholen der Artsen als in het dagelijksche leven, moet iedere bepaalde algemeen verstandige beteekenis van dezelven geheel verloren gaan. Alwie van eene koorts hoorde spreken, moest noodwendig eerst verder navorschen, van welke ziekte eigenlijk gesproken werdt, om ten minsten een begrip, ik wil niet eens zeggen een juist begrip, daarmede te vereenigen. Duizende boeken zouden niet geschreven noch duizende tegenstrijdigheden gevoerd, beslist noch onbeslist zijn geworden, indien men van ouds af, aan het woord *koorts* een bepaald, juist, onomstootbaar vastgesteld begrip verbonden, en met hetzelven niet zoo vele en wezenlijk verschillende ziekteformen aangeduid had. Wanneer men eenen man die geen Geneeskundige is, maar voor 't overige een gezond verstand bezit, in een Ziekenhuis bragt en hem aldaar eenen mensch door een ligt catharrhalisch of rheumatiek gebrek overvallen, aanwees, dat tegen den avond eenige hitte en 's nachts eenige onrust veroorzaakte, maar binnen weinige dagen zonder gevaar voorbijging; —— daarop een persoon, die in de brandendste hitte en de woedende ijling eener hevige synocha lag, —— nu weder eenen

bij welken zich de reeds geſchilderde verſchijnſelen van den zoogenaamden rottigen toeſtand, de zwakte, de mengingsveranderingen enz. bij het grootſte levensgevaar vertoonden, — daar tegen over, eenen man, waar dit alles, met betrekking tot het gevaar, geene plaats vond, maar waar echter in het oog vallende Zenuwverſchijnſelen aanwezig waren, — verder nog eenen bij welken zich grooter of geringer lijden van de ontſteking eenes inwendigen werktuigs openbaarde, — daarbij anderen, wier huid, in zeer verſchillende graden en formen van een algemeen kwalijk bevinden, met pokken, mazelen, ſcharlaken uitſlag enz. bedekt waren, — weder anderen die voortdurend gezond bleven, tot dat een korte aanval van koude, hitte en zweet, op bepaalde uren van den dag, of om den anderen dag, ook om de twee dagen intrad en weder verdween; — nog anderen die van dag tot dag magerder wierden en tot den langzaam naderenden dood uitteerden; — eindelijk daarbij de zoodanigen die aan tallooze ziekelijke betrekkingen der verduwings-werktuigen, der gal en der overige afſcheidingen, aan kramp, verlamming, aan ziekten der watervaten en klieren onderhevig waren; — wanneer men dien verſtandigen man van al deze zoo verſchillende zieken de verzekering gaf, dat *zij alle aan*

eene

eene koorts lagen, — wat zou hij wel zeggen? — Tegen dat, wat hij zeggen — en onfeilbaar op ons onzeker ſpraakgebruik te berispen zou hebben, hebben de Artſen uit alle Scholen met hunne koortsleeren, uitleggingen, rangſchikkingen en verdeelingen der koortſen zich trachten te regtvaardigen, waarbij zij in den grond niets anders doen, dan dat zij meerdere of mindere ziekte-formen, als even zoo vele ſoorten, aard en form der koortſen beſchrijven. Veel beter ware het intusſchen geweest, indien men iedere echte zelfſtandige form, eenen eigendommelijken kenſchetſenden naam gegeven, en daarmede hare eigenſchap zoo uitdrukt had, dat geen misverſtand daaruit had kunnen ontſtaan. Van *Rot*, *Zenuw*, *Gal* en van zoo vele andere koortſen, alwaar eene ziekelijke betrekking der *reproductie* of der gevoeligheid een hoofdpunt uitmaakt, zouden wij dan niet gelezen noch daarin gelegenheid tot altijd durende tegenſtrijdigheden en onderrigting gevonden hebben.

Daar intusſchen dit algemeen misbruik van het woord *koorts* plaats heeft en de daaruit te zamengeſtelde benamingen overal aangenomen, en door het ſpraakgebruik gewettigd, ook tot hiertoe door geen beter vervangen is, zoo blijft ons niets overig dan

 daar-

daarmede juiste begrippen te vereenigen, waarop het in alle wetenschappen ook veel meer, dan op namen aankomt. Tot zulke juiste begrippen meene ik, geraken wij, indien wij den te voren vastgestelden algemeenen verdeelingsgrond van alle ziekten, op de koortsen toepassen, en boven alles bij iedere daartoe gereekende form onderzoeken en vaststellen; of *daarbij*, bij uitsluiting, *de Prikkelbaarheid*, *of de Gevoeligheid*, *of de Reproductie*, zich in eene ziekelijke betrekking bevind? —— Wij verkrijgen daardoor drie algemeene hoofdklassen van koortsen, onder welke ieder kwalijk-bevinden zonder zwarigheid, gerangschikt kan worden, dat men, met regt, onder de koortsachtige rekent.

I. KOORTSACHTIGE ZIEKTEN DER PRIKKELBAARHEID.

II. KOORTSACHTIGE ZIEKTEN DER GEVOELIGHEID.

III. KOORTSACHTIGE ZIEKTEN DER REPRODUCTIE.

Zal de uitdrukking *koorts*, of koortsachtige ziekte, niet te wankelende of te onbepaald blijven, dan moe-

moeten wij haar voorloopig ten minſten zoo bepalen, als ik zulks in mijn vorig geſchrift, (*over de Zenuwkoortſen Bladz.* 4 *en* 5,) gedaan heb, dat zij namelijk bij uitſluiting alleen dat beteekent, wat de nieuwere eene *Vaatkoorts* genoemd hebben. Zal eene ziekte derhalven met regt eene koorts kunnen heeten, (zij moge voor het overige op de eene of de andere afmeting betrekking hebben) dan moet zij met aanmerkelijk verſterkte zamentrekkingen van het Hart en de Vaten vereenigd zijn, waarvan verſnelling en andere veranderingen des bloedsomloops, koortskoude, koortshitte, in een woord, de bekende verſchijnſelen eener vaatkoorts de gevolgen zijn. In dezen zin moet de koorts altijd en zonder eenige uitzondering eene ziekte van het Prikkelbaar ſtelſel zijn, en zij kan eigenlijk ſlechts in zoo verre op de overige afmetingen betrokken worden, als in derzelver ſtelſels de Prikkelbaarheid terugkeert, en derzelver eigendommelijke ziekelijke betrekkingen zich met eene vaatkoorts vereenigen. Na dit vooraf bepaald te hebben, zal ik hier de grondtrekken tot eene algemeene verdeeling der koortſen, volgens het voorloopig aangeduid plan, trachten te ontwerpen.

I.

KOORTSACHTIGE ZIEKTEN DER PRIKKELBAARHEID.

Febres Irritabilitatis.

De eenvoudige koorts in de Prikkelbaarheid, van welke, buiten de van de gezondheid afwijkende zamentrekkingen in het Hart en de Slagaderen, geene andere ziekelijke betrekking in het bewerktuigd gestel zigtbaar is, maakt de *eenige koorts in de Natuur*, daarbij, de op zich zelve altijd gelijkaardige grondform van alle overige koortsachtige bewegingen uit. Men heeft haar de *eenvoudige prikkelkoorts*, *de eenvoudige algemeene ontstekingskoorts*, *de eenvoudige pyrexie of synocha genoemd*. (*Febris ex stimulo simplici*, *inflammatoria simplex.*) Zij kenmerkt zich, in een voor het overige gezond ligchaam, eenig en alleen door versterkte en verhaaste zamentrekkingen van het Hart en de Slagaderen, en door de daarvan onvermijdelijk afhangende gevolgen, de koortskoude, de hitte, den vollen, harden, menigvuldigen polsslag, de gestremde afscheidingen, de dorst, de onrust

rust en ſlaaploosheid enz. Ook vindt bij haar doorgaans geen verder onderſcheid plaats, dat meerdere formen dezer eenvoudige koorts ten grondſlag kan leggen; alle verſcheidenheid rust eenig op de uitwendige invloeden, welke deze koorts in een anders gezond ligchaam, kunnen voortbrengen op haren graad, duur, en hare mogelijke gevolgen. Met opzigt tot al deze betrekkingen, heeft er volſtrekt de grootſte verſcheidenheid plaats. Is zulk eene koorts voorbijgegaan, de harmonie in het ſtelſel der bloedvaten herſteld, dan moet zich daar aan de volkomene gezondheid, zonder eenige ziekelijke betrekking der gevoeligheid of der *reproductien* paaren.

Zulk eene eenvoudige koorts beſtaat eigenlijk denkbeeldig; op zijn hoogst kunnen wij aannemen dat zij in een gezond ligchaam, van eenen ſnel voorbijgegaanen indruk, van eenen zeer geringen graad, en van zeer korten duur in de Natuur mogelijk zij, — dat daarenboven noodwendig de gevoeligheid zoo wel als de *reproductien* daarbij lijden moeten. Dikwijls geſchiedt zulks in eenen zeer hoogen graad.

Van het lijden der *Gevoeligheid*, ſtrekt ons dit reeds tot bewijs, dat ook de eenvoudigſte prikkelkoorts

waar-

wanneer zij ſlechts ſterk genoeg is, niet zonder een meer of min in het oog vallend ziektegevoel blijft, dat niet zelden tot zulk' eenen graad ſtijgt, dat het den zieken hoogst onaangenaam wordt. Voor het overige weten wij reeds dat het bij iedere dezer koortſen tot eigenlijke Zenuwkenteekenen komen kan, dat zij in eene Zenuwkoorts overgaan, in zoo verre zij, na of bij de Vaatkoorts nog eene bijzondere ziekte van de Hersſenen en het Zenuwgeſtel ontwikkelt. —

Nog merkbaarer en veelvuldiger zijn de ſchendingen der *Reproductie*, welke zich onvermijdelijk bij eene niet te zwakke en niet te ſpoedig verdwijnende koorts voegen, al ware de koorts zelve de eenvoudigſte. De zieke verliest zijn eetlust en zijne verduwing wordt geſchonden, er hebben ziekelijke afſcheidingen in de verduwings-werktuigen plaats, terwijl de zuiverſte tong dikwijls reeds in de eerſte dagen met een beſlag overdekt wordt.

De geſteldheid van den heeten adem ſtrekt ten bewijze van de mengings-veranderingen in de Longen; de uitvloeijingen door de huid, de nieren en de darmen, zijn eenen zekeren tijd opgeheven, volgen daar-

na

na des te ſterker, en 'er worden ſtoffen uitgeworpen, welke in derzelver menging en overige eigenſchappen, van de gezonde betrekking verre afwijken; van hier ontſtaan het veelvuldig zweet, de troebele pis, het bezinkſel in dezelve enz. Verdwijnt de hevige koorts eerst na verloop van zeven of negen dagen, dan zien wij altijd de gevolgen van verminderde voeding des geheelen ligchaams. Bijzonder in het oog vallende en merkwaardig is de invloed der Vaatkoorts op de menging en op de overige eigenſchappen van het bloed, waarop de ſterkere zamentrekkingen in het Vaatgeſtel zeer beſlisſend werken: of deszelfs vatbaarheid om te ſtollen, *zijne* neiging om nieuwe bewerktuigde voortbrengſelen te verwekken, neemt zigtbaar toe, en de gevolgen daarvan zijn, de ontſtekingshuid, de lymphatiſche uitzweetingen en uitſtortingen, de daar door gevormde vliezige, polypachtige masſen, de verwaſching der deelen onder elkander; of 'er treed ook wel, bij eene zeer hevige koorts, onder andere ongunſtige omſtandigheden, die mengings-veranderingen in de bloedmasſa bij, welke ik hier boven bij den zoogenaamden rottigen toeſtand beſchreven heb. In beiden gevallen is een

plaat-

plaatſelijk ziekelijk proces der *vegetatie*, der ontſteking zeer eigen.

Uit dit alles blijkt het dat die ziekte welke de Artſen onder den naam van eene zuivere, eenvoudige *Synocha* beſchrijven, en welke zij als eenen echten Dynamiſchen toſtand, eenig en alleen uit eene disproportie der opwekbaarheid afleiden, noodwendig, ook uit het gezigtspunt van beleedigde gevoeligheid, en nog meer uit de veranderende *vegetatien*, moet beſchouwd worden. Voor het overige beſtaat er geen zieke-toeſtand van ons ligchaam, waar deze ook in beſtaan moge, geene ziekte, het zij heete, eene algemeene, of eene plaatſelijke, eene acute of chroniſche enz., welke niet door eene Vaatkoorts kan vergezeld worden, die bij alle vreemde verſcheidenheid, op zich zelve dien toeſtand uitmaakt, welke zich door ongeregelde zamentrekkingen van het Vaatgeſtel kenmerkt.

II.

KOORTSACHTIGE ZIEKTEN DER GEVOELIGHEID.

Febres Sensibilitatis.

Onder deze zamenſtellingen maken de koortſen der Gevoeligheid een hoofdzakelijk onderwerp uit. Het wezenlijkst kenmerk derzelven ligt daarin, dat de Hersſenen of het geheele Zenuwgeſtel met eene doorgaans eigendommelijke ziekte bezwaard is, welke hier altijd het hoofzakelijk gebrek uitmaakt. Met deze vereenigd zich alsdan eene Vaatkoorts van zeer verſchillende graden, ook voegen zich daarbij meermalen mengings-veranderingen, dikwerf zeer aanmerkelijke gebreken in de *vegetatien.* —— Daar ik deze koortſen in mijn vorig Geſchrift uitvoerig behandeld heb, kan ik daar over hier niets verder bijvoegen.

III.

III.

KOORTSACHTIGE ZIEKTEN DER REPRODUCTIE.

Febres Vegetationis, Reproductionis.

In deze groote klasſe, welke de veelvuldigſte ziekteformen in zich vervat, beſtaat het hoofdzakelijke gebrek in eene ziekelijke betrekking der *vegetatien*, dan eens in de geheele bewerktuiging, dan weder in afzonderlijke deelen. De mengings-veranderingen de afſcheidingen en vereenigingen van veelvuldige ſtoffen, het ontſtaan van nieuwe voortbrengſelen, en de oplosſing of verwisſeling der aanwezig zijnde, dit alles kenteekent zich hier in eene voorzeker onoverzienbare verſcheidenheid, welke dan nog door de toetreding van hoogere of geringere graden eener Vaatkoorts, en door menigerlei gebrek der gevoeligheid vermeerderd wordt. Al deze verſcheidenheden laten zich intusſchen gemakkelijk tot de volgende gezigtspunten brengen:

1.) De *Gastriſche koorts*, met beledigingen der werktuigen tot de verduwing, met opzameling en

en bederf van onverduwd gebleven voedsel (*Febres saburrales, koortsen uit buikvervuiling*) met ziekelijke afscheiding van slym of gal, (*Febres Pituitosae, biliosae, slijm en galkoortsen*,) wier voortbrengselen zich niet alleen in de eerste wegen, maar dikwijls buiten dezelve ophoopen; ook op verschillende wijzen uitgeworpen worden, eindelijk ook met wormen (*Febres verminosae, worm-koortsen.*) In ieder dezer gevallen kan de Vaatkoorts in hare graden, loop, duur, in 't kort, in alle hare betrekkingen, al de reeds gemelde verscheidenheden aanbieden; hetgeen ook omtrent al de volgende koortsachtige ziekten der *Reproductie* geldende is.

2.) De overige *ziekelijke afscheidingen met koorts* van welke de *Catharrhus*, de *Buikloop*, en de koorts met *gekrenkte afscheiding van het zog*, tot de merkwaardigste behooren.

3.) De plaatselijke ontstekingen van in- en uitwendige werktuigen, die, offchoon wel de Prikkelbaarheid en Gevoeligheid in ieder ontstoken deel aanmerkelijk lijden, evenwel het juist als ziekelijke *vegetatien* aangenomen worden, waarmede

zich eene Vaatkoorts tot de bekende afgemaalde ziekteformen verbind.

4.) De *Huituitſlagen*; die eigenaardige *vegetatien* en herſcheppingen in de huid, waaraan het geheele ligchaam, onder de zigtbaarſte mengings-veranderingen, deel neemt, vergezeld door eene meer of minder hevige Vaatkoorts, de *uitſlagkoorts*. (*Febris exanthematica.*)

5.) De *uitteringen* of *vermageringen* des ligchaams; zigtbaar verminderde of geheel opgehoude voeding des ligchaams, gewoonlijk met aanmerkelijke ziekelijke herſcheppingen in afzonderlijke deelen, welke hier de hoofdzakelijke ziekte uitmaken. Iedere uittering, wanneer zij eenen zekeren graad bereikt, wordt eene *ſlepende*, of *teringkoorts*, (*Febris lenta hectica*,) welke voor 't overige als Vaatkoorts niets eigendommelijks heeft.

6.) Eindelijk de boven uitvoerig beſchrevene *Rotkoorts*, welke, na de wijdloopig daargeſtelde daadzaken, als eene geheel bijzonder in 't oog vallende ziekte der dierlijke herſchepping moet aan-

ge-

gezien worden. Deze ziekte, in dit opzigt zelfstandig en eigendommelijk van aard, kan geheel onafhankelijk van eene Vaatkoorts bestaan, zich nogtans met haar tot velerlei graden en formen der *Rotkoorts* vereenigen. (*bladz.* 21.)

Ik beschouw derhalven deze zoo eigendommelijke ziekte, welke de Artsen eene Rotkoorts genoemd hebben, op zich zelve, in het geheel *niet* als eene koorts, maar als eene ziekelijke betrekking van eenen geheel eigenen aard, welke het naast op de dierlijke mengingen en *vegetatien* betrekking heeft, maar zich echter in de geheele bewerktuiging, met veelvuldige ziekelijke kenmerken der prikkelbaarheid en gevoeligheid vereenigd. Zoo min de velerlei ongeregelde afscheidings-procesfen, zoo min de Pokken, de Mazelen, de Scharlaken uitslag en dergelijken, zoo min de uittering des ligchaams, het Scheurbuik, de Geelzucht, de Venusziekte, de Scrophula enz. op zich zelven *koortsen* zijn, maar even zoo vele eigendommelijke herscheppingen daarstellen, —— even zoo min kan dat eene *koorts* zijn, wat bij de Artsen onder den naam van Rotkoorts voorkomt, maar het is insgelijks een eigendommelijk gebrek der herschepping. Dit gebrek is ook geenszins een bloot *toevallig ding*

 bij

bij eene Vaatkoorts, volstrekt geen *toevallig gevolg* van dezelve, maar een *zelfstandig hoofdzakelijk gebrek*, waarbij veeleer de Vaatkoorts toevallig zich vertoont.

Na deze voorstelling, blijkt gemakkelijk, welk oordeel men over zoo menig eene andere benaming en verdeeling der zoogenaamde Rotkoorts, welke wij in de nieuwste bewerkingen der koortsleere, vellen moet. Ik wil hier, met voorbijgaan van eenige vroegere, alleen de bekendste herinneren, welke men in onze dagen heeft zoeken te doen gelden. Daar ieder afzonderlijk Schrijver blijkbaar bij alle verwarring van de wetenschappen, in het algemeen *zijne* inzigten voor de juiste, en *zich zelven* voor onfeilbaar houdt, zal ik liever de uitvinders en verdedigers van dezelve hier ongenoemd laten.

Men heeft de Rotkoorts eene Vaatkoorts genoemd, welke naam zij echter, volgens het opgegevene, niet verdient, daar zij slechts met deze koorts onder zekere betrekkingen te *samenloopen* kan; men heeft onderzocht of zij tot de *verlammingen der Vaatkoorts*, of tot *die van het bloed* behoorde, en daarbij velerlei van *verminderde levenskracht van het bloed*, van

den

den *geheelen dood van het bloed* enz. gesproken. Al wat als waarheid, onder deze zinnebeeldige uitdrukkingen moge gelegen zijn, bevestigt reeds geheel en al, dat wij hier met eene eigendommelijke schending der Herschepping, en met eenen zeer nadeeligen invloed van dezelve op de prikkelbaarheid te doen hebben, maar daardoor wordt de Natuur dezer ziekte even min opgehelderd, als door de oude uitdrukking van de rotting, rottigen toestand in de eerste wegen of in het bloed, en dergelijken.

Wijders noemde men de Rotkoorts eene *asthenische Spier en Slagaderkoorts*, volgens eene algemeene verdeeling der *Typhus*, in drie klassen: *Typhus nervosus*, *muscularis* en *lymphaticus*, naar mate de ziekelijke betrekking, in het een of ander dezer stelsels, de overhand had. Daar intusschen de Spier-zwakte, en de zwakkere zamentrekkingen van de Slagader in de Rotkoorts slechts een kleiner gedeelte der verschijnselen uitmaken, en daar zij bij het *scorbut* en in zoo vele andere gevallen aanwezig zijn, zoo kan daaruit, gelijk in 't algemeen uit verschijnselen, het wezen van onze ziekte des te minder afgeleid worden, daar zij openlijk op eene eigendommelijke groote menging-verandering, op eene ziekelijke Her-

 schep-

schepping berust, van welke die zwakte eerst het gevolg is. ——

Volgens het inzigt der gewoone eenzijdige opwekkings-theorie, welke alleen koortsen van *vermeerderde* en van *verminderde levenssterkte*, *hypersthenische* en *asthenische koortsen*, en slechts eene trapsgewijze verscheidenheid derzelven erkent, zal de Rotkoorts onder de hoogere graden der *asthenische* koortsen behooren, en alle mengings-veranderingen, welke bij haar voorkomen, zullen van eene de bovenhand hebbende *asthenie* des vaatgestels afhangen. Gelukkig is eene zoo onvruchtbare voorstellings-wijze van de verschijnselen van ons bewerktuigd gestel, welke deszelfs opwekbaarheid, dat is zijne van de vegetatie *afhangende* zijde opvatte, bij alle denkende Artsen, na korten door aanmatiging kunstig bewerkten roem, reeds weder ten gronde gegaan. Het was geenszins moeielijk en men behoefde slechts een onbevooroordeeld, door geen geschreeuw van zekere Schrijvers bedrogen inzigt van het leven in de bewerktuigde Natuur te bezitten, om dit gevolg, in de beginne reeds, zoo als ik deed, vooruit te zeggen. Van vermeerderde levenssterkte, eener volkomenheid onzes ligchaams, kan op zich zelve geene ziekte, geene

ne koorts ontſtaan, want *hoe ſterk* behoort men dan te zijn, om gezond te blijven? Ik dacht, hoe ſterker de kracht, des te volkomener de gezondheid. Wat men *ſthenifche* ziekten genoemd heeft, berust geheel alleen op eene disproportie in de afmetingen; zonder zulk eene is in 't algemeen volſtrekt geene ziekte mogelijk, en wanneer in afzonderlijke ſtelſels en werktuigen, bij voorbeeld, bij de Synocha in de Slagaderen, ſterke krachtsoefeningen plaats hebben, zoo zijn zij daarentegen bij andere openlijk verminderd; ook kan bij zulk eene disproportie in de levenswerkzaamheden, de harmonie in de gevoeligheid en in de *reproductien* geen oogenblik zelfs beſtaan. Ik moge het dan *wel* zien dat men mij bewijzen kan, dat de verſchijnſelen der Synocha *eeniglijk* van vermeerderde levensſterkte, als van haren eerſten bron afhangen, en dat daarvan de verhoogde ſtolbaarheid der *lympha* het gevolg zij, en geen aandeel aan het oorzakelijke hebbe. Maar nu, indien iemand zeide dat het juist tegenovergeſteld met de zaak gelegen ware; dat 'er op dat eene Synocha zich in hare eigendommelijke form vertoonde, *eerst* in het wel doorvoede, volſappige ligchaam, eene verandering in de mengingen en *reproductien* voortgaan, het bloed zelf ſtolbarer, plastiſcher, levendiger worden moest,

 om

om nu toch eens zinnebeeldig te ſpreken, en dat als dan eerst de ſterkere zamentrekkingen in de Slagader, in het kort, al de verſchijnſelen van vermeerderde levensſterkte, daarvan de gevolgen waren? Of wanneer een ander zeide, dat in de als een geheel te beſchouwen bewerktuiging, *gelijktijdig* disproportie in de Scheikundige en Dijnamiſche zijde van het bewerktuigd geſtel plaats hebben, op eene bepaalde wijze ineenloopen moet, om eene bepaalde ziekteform mogelijk en wezenlijk te maken, daar de bloote verſterkte en vermeerderde zamentrekking in de Slagader, gelijk ieder gezond mensch willekeurig dit door loopen, geestrijke vochten, enz. bewerken kan, op verre na nog geene ziekte zij? — Al wie over zoodanige ſtellingen, —— niet in de taal der Scholen alleen ſpreken en zich niet in breede twisten uitlaten, —— maar daarover op eene bevredigende wijze beſlisſen moet, de zoodanige zal zich in geene geringe verlegenheid bevinden. —— De uitdrukkingen, verminderde levensſterkte, zwakte, *asthenie*, zijn gedurende de laatſte tien jaren, door de Artſen zoo dikwerf en zoo algemeen, geſnuikt, dat wij dezelve thans wel als verteerd en nutteloos mogen beſchouwen. Wanneer een woord te algemeen, en tot beteekenis van te veelvuldige en verſchillende onderwerpen gebezigd wordt,

wordt, dan moet hetzelve noodwendig zeer ſpoedig zijn bepaald begrip verliezen, en bij gevolg onbruikbaar worden. Met geene uitdrukking in de Geneeskunde, is dit in de laatſte dagen der Letterkunde meer het geval geweest, dan met de zoogenaamde *asthenie*.

Men vrage de aanhangers dezer onvruchtbare opwekkingstheorie bij al de boven opgenoemde koortſen, (Bladz. 37, 38.) men vrage hem bij honderd en nog bij honderd zoo verſchillende ziekten, welke derzelver oorzaken of hoofdzakelijk oogenblik zij, welk kenmerk zij bezitten, of waarop zij gegrond zij, en zij zullen u eenparig, even als of zij iets regt verſtandigs zeiden, doen vernemen; *wij nu zeggen het is asthenie! — asthenie* en overal *asthenie;* een rovervoorſchrift, dat nu zijne kracht verloren heeft, en dat wij geheel verbannen moeten, wanneer wij dieper in de Natuur der ziekten willen indringen. Iedere bepaalde, zelfſtandige ziekteform, ſtelt als zoodanig eene eigendommelijke ziekelijke betrekking in het bewerktuigd geſtel vooruit, en deze betrekking zal bij het allergrootſte gedeelte der ziekten, veel meer in de dierlijke vereenigingen en herſcheppingen gelegen zijn, dan in enkele toe- of afneming

 der

der opwekbaarheid. Wanneer eens twee perfonen zwanger werden, eene robuste, fterke, volfappige, welke altijd goed geleefd had, de andere eene zwakke, welke welligt eenmaal in een Weeshuis opgenomen geweest is, waar men haar niet te overvloedig voedfel gaf, of welke eene reize in koud weder gedaan had, of op welke de anders bijzonder verzwakkende vermogens werkten; —— heeft nu de eerfte welligt eene *fthenifche* of wel eene *hyperfthenifche*, de laatfte echter eene *asthenifche* zwangerfchap? Zoo befpottelijk het zijn zou over deze vraag te twisten, zoo hebben wij nogtans in de laatfte jaren tallooze dergelijke twisten over de *fthenifche* of *asthenifche* Natuur der ziekten moeten lezen, dikwijls zelfs daar, waar een openlijk gebrek der *vegetatie* of der herfchepping plaats had. Wordt 'er bij den diep gezonken toeftand van onze Letterkunde niet zoo veel begrijpelijk, en moet het dan niet onbegrijpelijk zijn, dat nog in onze dagen zulke onvruchtbare Ziektekundige, Clinifche en andere Handboeken kunnen gefchreven worden, waarin alles om *hyperfthenie* en *asthenie*, in gedachtelooze, traage eenvormigheid draait? Bij de verkoudheid *asthenie*, en bij de Rotkoorts *asthenie*!! Had men dan ten minften, onder de veelvuldige onderwerpen, welke men onder dit

iets-

nietsbeteekenend woord, met blinde willekeur zamengesteld heeft, de zwakte der prikkelbaarheid en gevoeligheid, en die der herscheppingen onderscheiden, en *zoo* als eenige Natuurwijsgeeren thans met regt doen, de eerste *verlamming*, de tweede *versterving* genoemd! Wanneer toch een verlamd deel zijn bewegingsvermogen, niet zelden tevens zijne gevoeligheid verloren heeft, daarbij echter nog jaren lang levend blijft en gevoed wordt, dan heeft toch in het zelve eene geheel andere *asthenie* plaats dan in een lid, dat voor weinige uren nog gezond was, en reeds dadelijk in versterving overgaat, of in het ligchaam van eenen scorbutieken, of van eenen aan Rotkoorts ziek liggenden, voorkomt? Men heeft op verre na nog niet alles, maar toch iets gezegd, wanneer men de *asthenie* in het eerste geval, verlamming, in het tweede versterving noemt. De aanneming van enkele trapsgewijze verscheidenheid der *asthenie*, als eenen toereikenden grond voor de verschillende ziekteformen, is een ijdel, willekeurig speelwerk, waaruit zich in het geheel niets verklaren laat. Even zoo willekeurig is het, de eigenschappen der Rotkoorts van eene bijzondere *asthenie* van het Vaatgestel af te leiden, bij voorbeeld de *petechiae*, de *passive* bloedvloeijingen enz. Is dan de *asthenie* in de Zenuwen, in de Spieren,

in

in de Verduwings-werktuigen bij die ziekte geringer? Uit bloote *asthenie* der vaten, welke wij bij onmagt, bij de geelzucht en in tallooze andere gevallen veel grooter, zelfs tot geheele onvoelbaarheid van den pols, aantreffen, ontstaan noch *Petechiae* noch bloedvloeijingen, maar er wordt daarbij altijd eene bijzondere mengingsverandering des bloeds vooraf bepaald. Deze mengingsverandering is alleen reeds toereikende, die *Symptomata* voort te brengen, waar de krachten nog openlijk in eenen hoogen graad bestaan, de zieken niet altijd bedlegerig zijn. Uit deze aanmerkingen blijkt buiten allen tegenspraak, dat de verdeeling der ziekten in *sthenische* en *asthenische*, welke op zich zelve reeds niet veel zeggen wil, waar het op eene wezenlijke kennis hunner natuur en formen aankomt, niets daartoe kan bijdragen, om de Rotkoortsen derzelver juiste plaats in de Ziektekunde aan te wijzen.

Velen onzer nieuwste Schrijvers meenden de Natuur der Rotkoorts daar door volkomen bepaald te hebben, dat zij dezelve eenen *Typhus*, eenen *zeer hoogen*, den *hoogsten graad van Typhus* noemden. Maar hoe kan hier een woord beslissen, wiens beteekenis van de oudste tijden af bedriegelijk was, en

waar-

waarmede men, vooral in onze dagen van verwarring, geen enkeld bepaald begrip verbonden had? De Zenuwkoorts heeft men immers ook *Typhus* genoemd, (Bladz. 20.) ja men heeft deze benaming op iedere koorts, welke geene openbare Synocha is, uitgeftrekt, derhalven ook op zoodanigen waar gedeeltelijk flechts eenen geringeren graad van zwakte plaats heeft, gedeeltelijk de eigendommelijke mengings-veranderingen der Rotkoorts geheel ontbreken. En wanneer men dan ook aannemen wilde, dat *Typhus* altijd eene zwaare, boosaardige, zeer gevaarlijke ziekte beteekende, en men ook, gelijk Zenuw en Rotkoortfen, eenen *Typhus nervofus* en *Typhus putridus* onderfcheiden wilde, dan zou daarmede evenwel de Natuur van onze ziekte niet beter, als door de oude uitdrukking Rotkoorts, bepaald zijn. —

Sedert ongeveer een jaar, is het bij zekere Schrijvers en Onderwijzers, hier en daar zelfs in een Ziekenhuis tot mode geworden, tusfchen *Synochus* en *Typhus*, nog eenen *Synochus* te plaatfen, en deze drie koorts-rangfchikkingen, gelijk men ze noemt, de Tusfchenpoozende en de Sluipkoorts, als eene toegift bij te voegen. Men leert van deze drie Hoofdkoortfen het volgende: „ *Men kan eigenlijk drie*

koorts

koorts-rangſchikkingen aannemen, van welke de eene aan het elektriek oogenblik in de Prikkelbaarheid, de andere aan het elektriek oogenblik in de Reproductie, de derde aan dat in de Gevoeligheid beantwoord. Deze drie koorts-rangſchikkingen, welke men ook ſlagaderlijke, aderlijke, zenuwachtige, elektrieke, magnetiſche, ſcheikundige noemen kan, zijn de Synocha, de Synochus, de Typhus. Tot Synocha behooren alle, onder den bijzonderen naam bekend van ontſtekingachtige, tot Synochus de gastriſche, en tot Typhus de eigenlijke Zenuwkoortſen." Daar met betrekking tot onze Rotkoorts van de *Synocha* hier niet verder geſproken kan worden, zoo blijf ik bijzonder thans bij den *Synochus* en den *Typhus* ſtil ſtaan: *Synochus putris, remittens, Febris bilioſa inflammatoria, Febris bilioſa putrida, Febris cum colluvie pituitae in primis viis, Febris verminoſa, pituitoſa, Febris asthenica, Gastriſche koorts, Galkoorts, Rotkoorts, zijn de veelvuldige benamingen der koortsſoorten, welke de door ons voorgeſtelde tweede orde afbeelden, en van de eene zijde aan de Synocha, en van de andere aan den Typhus grenzen. De Synochus is bij ons, die koorts, waar de Slagaderlijkheid in de Aderlijkheid gegrepen is, en dat wel primair of ſecundair. Waar de Slag-*

ader-

aderlijkheid onmiddelijk in de Aderlijkheid gegrepen is, daar is de eigenlijke Synochus primair geplaatst. Daar echter, waar de Slagaderlijkheid in de Aderlijkheid aangedaan was, dan echter dieper afzonk, en de Aderlijkheid bereikt, daar heeft Synochus, maar slechts secundair plaats. De zitplaats des Synochus is in de Aderlijkheid. Daar ontsteking en koorts nu in de Aderlijkheid kunnen aanwezig zijn, zoo is het ook slechts de Slagader in de Ader, welke bij de Synochus is aangedaan. Reeds heeft de verdienstvolle PETER FRANK *in zijne Epitome, waar hij van de ontstekingskoorts en hare oorzaken spreekt* §. 118. *voortreffelijk aangemerkt, dat die oorzaak, welke het stelsel van het Hart en der Slagaderen tot aanhoudende zamentrekkingen* (ad continuas contractiones) *prikkelen kon ook tot ontstekings-koorts bepaalt, en dat hij bij de hevige ontstekings-aardigen koortsen niet alleen de Slagaderen, maar ook de Aderen, vooral derzelver inwendige oppervlakte, volkomen rood en ontstoken, niet alleen gevonden, maar ook dikwijls gezien had. Wat echter hier in de Slagader ontsteking maakt, zich rood voordoet, is de Slagader, het elektriek oogenblik in de Ader. Even als de Slagaderen, zoo ook hebben de aderen eigene kleine bloed-*

vaat-

vaatjes, *vasa vasorum*, *welke veelvuldig ontstoken worden*, *waardoor de ontsteking der inwendige oppervlakte der aderen onstaat*. Uit deze opgaven moet dan nog verder bewezen worden, dat in den *Synochus*, de *Assimilatie* bij uitsluiting lijdt, dat bij denzelven gastrische verschijnselen moeten plaats hebben, dat hij altijd in de form eener *continua remittens* optreedt, en dergelijken meer, wat hiertoe eigenlijk niet behoort. Bij den *Typhus* ondervinden wij dan eindelijk nog, dat dezelve zich in den meer ontsteking-aardigen, gastrischen, en rottige verdeelen laat, en onze Rotkoorts wordt, zoo wel tot den *Synochus*, ook op nieuws hiertoe gerekend.

Wanneer iemand zedert tien jaren, in den Chaos der geneeskundige Letterkunde, in deze Mode, in deze Modedwaasheid gedeeld, wanneer hij zich aan iedere meening van den dag overgegeven, van maand tot maand van overtuiging verwisseld, en heden daarop geschimpt had, wat hij nog gister met ruwheid en aanmatiging verdedigde; dan zou hij naauwelijks in staat geweest zijn, grootere verwarring in de koorts-leere te brengen en in het oogvallende tegen de regelen der redeneerkunde, en tegen uitgewezen daadzaken aan te druischen, dan in de opgegeven stel-

ſtellingen geſchiedt. Wie beweren wilde, hetgeen wezenlijk geſchied is, dat deze verdelingen en benamingen der koortſen, boven alle overigen den voorrang daarom verdienen, om dat zij het Wezen en het Karakter derzelven naauwkeuriger verklaren, die zou zonder tegenſpraak, volſtrekt geene kennis, geen gevoel van datgene hebben, waarop het hier eigenlijk aankomt. Openlijk zijn die verdelingen gegrond, deels op ijdele onderſtellingen en woorden, op de voorgewende Electricke, Magnetiſche en Scheikundige betrekking, van welke ik daarna ſpreken zal, deels op verſchijnſelen bij de koortſen, welke als iets uitwendigs, *derzelver* wezen nimmer bepalen *kunnen*, en het allerminst onder de handen van eenen Uitlegger, die met ligtzinnige willekeur te werk gaat, en bij wien men niet zeker is, of hij zijne ſtellingen van heden, morgen niet weder terug neemt, en die 'er zich verder niet aan bekreunt of hij eene zaak zwart noemt, welke hij even te voren beweezen had, dat zij wit was. Deze wijze om de wetenſchappen te bearbeiden, brengt dezelve met iederen dag den ondergang nader. Doch ter zake:

Wat wij thans onder het woord *Synochus*, in de willekeurigſte verwarring zamen geworpen zien, zijn

voor het grootste gedeelte zelfstandige ziekteformen, welke alle hare bijzondere eigenschappen bezitten, bij voorbeeld, de ontsteking, de galachtige, de slijmige toestand, de gebrekkige betrekking der herscheppingen bij de Rotkoorts enz. Al deze eigenschappen worden daardoor op geene wijze opgehelderd, dat men de Vaatkoorts die dezelve vergezeld, eenen *Synochus* noemt. Dat deze koorts *remittens* is, daarvan is de grondslag in haren duur gelegen, want het is in de natuur van ons Bewerktuigd Gestel gegrond, dat geene koorts meerdere dagen achter een in gelijke sterkte voortduren kan; maar die *remissiones* zijn toevallig en bepalen nooit het wezen en het kenmerk eener ziekteform. Ontsteking, Galachtige, Slijmige toestand enz. kunnen ook bij aanhoudende, en nog gewoonlijker bij tusschenpoozende koortsen voorkomen. Wie dus zegt, hij behandelt eene *Febris remittens*, deze zegt juist zoo veel als niets.

Het overeenstemmende van zoo vele verschillende ziekteformen, welke allen *Synochus* heeten moeten, in eene *ontsteking van de inwendige oppervlakte der Aderen* te stellen, behoort tot de wonderbaarste invallen, welke de nieuwste omwentelings-zwijmeling, in

in de Geneeskunde bevorderd heeft. Vooreerst is het aanwezen dezer onſteking in de Aderen, vooral bij geringere graden eener Vaatkoorts, noch bewezen noch bewijsbaar, derhalven loutere verdichting; (*) en al ware zij ook bewezen, en al had zij bij alle hevige Vaatkoortſen, als gevolgen hunner hevigheid, plaats, dan begrijp ik nog niet, hoe daaruit ie-

(*) Geheel ten onregte beroept men zich op den verdienstvollen P. FRANK, en verdraait, te vergeefs, zijne ſtelling. Hij zegt niet, dat die oorzaak eene ontſtekingskoorts voortbrengt, welke het Hart en de Slagaderen *ad continuatas contractiones* prikkelt, maar die oorzaak doet zulks, welke VIOLENTAS *et continuatas contractiones* maakt. Zijne ontdekking van het merkwaardig verſchijnſel van het welk hier geſproken wordt, drukt hij met de volgende woorden uit: *In* VEHEMENTISSIMIS *inflammatoriae naturae febribus, ſub* ENORMI *cordis arteriarumque agitatione, non modo has ipſas, ſed venarum totam compagem, interna ſuperficie undique profunde rubentes ac inflammatas, nos primum conſpeximus, ſimilesque arterias, inprimis magnae, phlogoſes partiales, ſub iisdem circumſtantiis, jam pluries ostendimus.* Hoe kan men uit deze waarneming, welke bij de ontſteking in de Aderen, uitdrukkelijk eene *enorme* beweging der vaten in de *hevigſte* ontſtekingskoortſen, vooraf bepaalt, de gevoltrekking afleiden: dat het wezen van alle bovengenoemde zoo verſchillende ziekteformen — in eene ontſteking der Aderen beſtaat, van die koortsformen, waar de Vaatkoorts dikwijls allergeringst is? Wie zich tot zulke gevolgtrekkingen geregtigd acht, kan vrij alles bewijzen, wat hem ſlechts invalt? —

iemand tot eene flechts dragelijke kennis van het wezen eener Gal, Slijm, of Rotkoorts, enz. geraken zou, wanneer men hem het holle voorfchrift voorwierp; de Slagaderlijkheid was *in de* Aderlijkheid gegrepen, de inwendige oppervlakte der Aderen was ontftoken? Gefteld eens dat men daarbij eenen bepaalden ziekentoeftand der Aderen denken kon, wat nut zou het aanbrengen, om ons over de eigendommelijke ziekte der mengingen en herfcheppingen bij de Rotkoorts opheldering te geven, dat men de Rotkoorts, volgens de boven opgegevene verdeling onder den *Typhus* rangfchikt? ——

Na dit alles kan de tusfchen gefchoven *Synochus* ons niet uit die verwarring ontheffen, waarin de Koortsleer door de aanneming van bloot *fthenifche* en *asthenifche* koortfen, en door het onbepaalde gebruik van het woord *Typhus*, geraakt was, veeleer wordt die verwarring nog vermeerderd, wanneer men van den *Synochus* niets beters weet te zeggen dan hetgeen ik nu reeds aangevoerd heb. Wij behoeven derhalven op deze uitdrukking der Mode geen verder acht te geven of ons immer verbeelden, dat de Schrijvers en Artfen die tot hiertoe niet dan van *Synocha* en *Typhus*, of van *hyperfthenifche* en *asthe-*

ni-

rische koortsen gehandeld hebben, en dezelve genazen, in hunne inzigten ware vorderingen gemaakt hebben, wanneer zij, gelijk van een nieuw mode artikel der weelde, van eenen *Synochus* spreken, en denzelven als iedere andere koorts behandelen. Naauwelijks tien jaren geleden was het de Mode, geenen Gastrischen koorts in voorlezingen, geschriften en Ziekenhuizen te dulden; die de zoodanigen niet dulde, was een groot Man, opgeklaard door de nieuwste groote vorderingen in de Geneeskunde; van deze koortsen te spreken was de onfeilbare weg om als eenen onwetenden aanhanger van oude dwalingen bespot te worden; — thans komen deze zelfde koortsen, onder de firma van den *Synochus* op nieuws aan de orde van den dag, en alwie met den voortgang der wetenschappen eenen gelijken tred houden wil, moet thans vaster aan dezelve gelooven, dan zelfs de oude Gastrische Scholen deden. Ach! welke eene ellendige wisseling der dingen in eene wetenschap, van welke men ons bij alle gelegenheden wil doen inbeelden, dat zij op ware en vaste, onveranderlijke grondwetten gebragt en dezelve een hoogst wetenschappelijk beginsel gegeven zij! Juist die Mannen, die ons zulke verzekeringen geven, drijven, meer dan anderen, met de arme mishandelde

 Ge-

Geneeskunde een waar kinderſpel, en het is voor hun van weinig beteekenis, om dezelve heden vast op te bouwen, om ze morgen met den toverſtaf hunner phantaſie en beſpiegelingen te beroeren, en weder te doen inſtorten!

De verdeling der koortſen van PINEL, die bij de nieuwſte Franſche Schrijvers in een voortreffelijk aanzien ſtaat, kan zoo min als eene der tot hiertoe aangevoerde, iets bijdragen, om de Natuur en de juiste plaats der Rotkoorts te bepalen. Hij verdeelt, zoo als bekend is, de koortſen in *Fievres angiotoniques*, (Synocha) *Meningogastriques*, (galachtige, Gastriſche koorts) *Adéno-meningées*, (Slijmkoortſen) *Adynamiques*, (Rotkoortſen, wier kenmerk valſchelijk in eene groote ſlapheid (*atonie*) der gezamenlyke Spiervezelen geſteld wordt) *ataxiques* (Zenuwkoortſen) en *adénonerveuſes*. (de Pest) De *Fievres adynamico ataxiques* maken alsdan onze rottige Zenuwkoortſen uit. Wanneer een Landsman van PINEL de gezondheid, de juiste betrekking der levenskracht, *Enzoodynamie*, de te ſterke verhooging van dezelve, *Hyperzoodynamie*, de zwakte echter *Azoodynamie* noemt, en tot de laatſte onze Rotkoorts rekent, dan is daarmede verder ook niets opgehelderd. —

Ein-

Eindelijk wil ik hier nog een Scheikundig inzigt aanvoeren, volgens hetwelk men de koortſen in het algemeen heeft zoeken te verdelen, en de Rotkoorts hare plaats trachten aan te wijzen. Naar den overvloed van ſommige en het gebrek aan andere ſtoffen in het Bewerktuigd Geſtel, verdeelde men alle ziekten in *oxygeniſeerde*, *calorifiſeerde*, *hydrogeniſeerde*, *azotiniſeerde* en *gephosphoriſeerde*, en ſtelde de Rotkoortſen gedeeltelijk onder de *hydrogeniſeerde*, vooral wanneer zij met eenen galachtigen toeſtand verbonden waren, gedeeltelijk onder de *azotiniſeerde*. Tegen zulk eene ſtelling intusſchen moet ik herinneren, dat wij de mengingsveranderingen in ons levend ligchaam in het algemeen, derhalven ook in de zoogenaamde Rotkoortſen te weinig kennen, dan dat wij ze volgens Scheikundige Proceſſen in de doode Natuur zouden mogen beoordeelen; voorts dat, wanneer wij ook in de ziekten zekere ſtoffen, het Hydrogenium, het Azotum enz. in eene disproportie aantreffen, dit alles iets uitwendigs, een gevolg van mengingsveranderingen is, wier wezen wij daaruit niet nader leeren kennen, wanneer men zegt, dat deze of gene ſtof rijkelijker in het ligchaam verwekt en afgeſcheiden word. Kennen wij dan de rotting in de doode Natuur, offchoon wij ook weten dat

daarbij *Ammonium* en nog meer andere ſtoffen, zoo wel verwekt, als uit de vereeniging met andere ſtoffen voortgebragt worden. —

Ik bepaal mij thans tot de *oorzaken* der Rotkoorts, en wel vooreerst tot den, in het bewerktuigd geſtel, liggenden toereikenden grond harer verſchijnſelen, welke men ook de naaste oorzaak, of het hoofd-oogenblik genaamd heeft. Omtrent deze naaste oorzaak, aangaande het Wezen der eigendommelijke ziekteform weten wij tot op dit oogenblik niets meer, dan dat hier een bepaald gebrek der dierlijke *vegetatien*, eene bepaalde mengingsverandering, in de dierlijke ſtof aanwezig zijn moet, welke op zich zelve van de Vaatkoorts geheel onafhankelijk is. In het algemeen, verwijzen ons zonder tegenſpraak alle verſchijnſelen bij de Rotkoorts, bij de boven afgeſchilderde rotziekten in het algemeen, naar eene ziekelijke betrekking der *reproductive* zijde des ligchaams, terwijl derzelver aanwezen alleen van zulk eene betrekking kan afgeleid worden. Maar waarin beſtaat dezelve? Hoedanig is zij, bij de Rotziekten, van zoo vele andere veranderingen der menging onderſcheiden, die dikwerf in menig eene ziekteform voorkomen? In welken zamenhang ſtaat zij met de prikkelbaarheid en gevoeligheid, in het kort, met alle an-

dere voorwaarden van het Leven? Deze vragen heeft men reeds dikwijls met velerlei onderſtellingen, niet zelden met volkomen onzinnige redeneeringen trachten te beantwoorden, van welk ik hier ſlechts eenige met weinige woorden aanroeren wil. Ik ſla daarbij zoo veel over, wat ten hoogſten op de waarde van een gedicht aanſpraak kan maken; want als, bij voorbeeld, iemand wilde zeggen: *Het levens-proces is een opgeſloten lijf, en het Lijf een verligchamelijkt levens-proces; de Herſchepping der ſtof, het zigtbare wandelen van den geest;* — dan zijn dit of ijdele voorſchriften, of die triviale wijsheid, welke zij verbergen, ligt zoo diep, dat het der moeite niet waardig is, dezelve te zoeken. Alwie zich bij de Herſcheppingen van de ſtof in de Rotkoorts, daarmede vergenoegen kan, het zichtbare wandelen van den geest daar in te erkennen, dien moet men in zijn geloof niet ſtoren, noch hem zijne droombeelden van den gezonden en van den zieken *Pſyche*, welke over de Herſcheppingen heerscht en beſchikt, gaarne overlaten. Het is daarentegen even billijk niet te verlangen, dat men achter zulke dichtſtukken ware inzigten zoeke! —

Te voren geloofde men de Natuur der Rotkoorts

 daar-

daardoor volkomen bepaald te hebben, dat men *ware rotting* in het Ligchaam, of in het bloed, of in de eerste wegen aannam. Maar zoodanig eene, zoo als wij ze in de doode Natuur aantreffen, heeft nimmer in het levend ligchaam plaats, veel eer is het leven zelf de grootste hinderpaal daartegen. Daar de zekerheid dezer stelling reeds lang uitgemaakt is, zoo zal ik mij daarbij niet langer ophouden. Wilde men zich achter de uitdrukking: eigendommelijk Ziekelijk bederf, geringe graad van rotting, neiging tot rotting en dergelijken verbergen, zoo zou dit de zaak toch niet ophelderen: zoo veel is intusschen allezins waar, dat de eigendommelijke ziekte der Herschepping bij de Rotkoorts, ieder afzonderlijk deel in het geheele ligchaam zeer geneigd maakt, na den dood, snel en sterk tot rotting over te gaan, gelijk wij reeds gezien hebben. Wij zijn derhalven zonder twijfel geregtigd om eene neiging tot rotting in onze ziekte aan te nemen; zij is echter gevolg, en wij leeren uit haar aanwezen de hier plaats grijpende ziekelijke betrekking der *Reproductien* niet nader kennen. —

Zwakte, *asthenie* heet het verder, is het hoofdoogenblik, waarop de Rotkoorts, even als zoo vele andere ziekten, berust. Dat dit woord hier, ge-

lijk

lijk nergens, onze inzigten niet vermeerderd, heb ik reeds aangeduid. Wanneer wij den robusten, sterksten mensch, wien ieder den hoogsten graad eener *sthenische* gesteldheid of aanleg zonder aarselen, toeschrijven zou, wanneer wij dezen plotseling, binnen weinige uren, in den hoogsten graad van eenen rottigen toestand zien vervallen, en wel na uitwendige invloeden, welke openlijk de Herscheppingen aantasteden, bij voorbeeld, na besmetting, wie zou daar in eene bevredigende oplossing omtrent zulk een verschijnsel kunnen vinden, wanneer men antwoorde; dat het sterke ligchaam plotseling tot op den hoogsten graad verzwakt was geworden? Waar is dan op eenmaal die groote *sthenische* sterkte gebleven? Waarom ontwikkelt zich daarbij, onder andere omstandigheden, eene *Synocha?* Van waar dikwijls zulke hooge graden van zwakte zonder eenige in het oog vallende mengings-veranderingen, die wel tot verlamming, maar niet tot versterving overgaan? Alwie deze en dergelijke vragen niet bevredigend beantwoorden kan, moet niet verlangen, dat men in *asthenie* den toereikenden grondslag der Rotkoorts opgegeven hebbe! ——

Gebrek aan *Zuurstof*, zal, volgens anderen, de

on-

onveranderlijke oorzaak van het Scorbut en der Rotkoorts zijn; volgens anderen *overvloed* van *Waterſtof* en *Stikſtof*, nog anderen, hebben de Koolſtof, de Zwavel, de Phosphorus, de Warmte, de Lucht, de Electriſche, de Warmteſtof, de Magnetiſche Stof, enz., niet alleen rollen medegedeeld, maar ook derzelver, twee, drie, vier, vijfledige vereenigingen. Al deze ſtellingen, welke de willekeurigſte Beſpiegeling iederen dag op nieuw aanbieden kan, ontbreekt het voorzeker verder aan niets, dan aan het bewijs, dat in het gebrek of den overvloed der genoemde ſtoffen, de wezenlijkſte voorwaarde der Rotkoorts werkelijk beſtaat. Niets is daarin waar noch tegen allen tegenſpraak bewezen, dan dat aanzienlijke mengingsveranderingen, belangrijke verplaatſingen der dierlijke ſtof, deze ziekte volſtrekt vooraſgaan. Maar den grond zelven is het toch, dien wij zoo gaarne ontdekken wilden! Wanneer nu een gezond mensch, door beſmetting plotſeling in den hoogſten graad der Rotkoorts vervalt, waar blijft dan op eens zijne Zuurſtof? Wat vult zijn ligchaam zoo ſnel met overvloedige Water of Stikſtof aan? Op deze en dergelijke vragen kan men wel zeer vele woorden en voorſchriften te hooren en te lezen erlangen, maar

van

van de naaste oorzaak der Rotkoorts, ontwaart men daar uit niets!

Andere, nadat reeds te voren de zuivere, eenvoudige ontſtekingskoorts, van eene disproportie der electriciteit afgeleid was, laten nu dezelve ook als oorzaak des *Typhus* gelden; *zij gelooven, of veeleer overtuigen zich zelven, dat het koortsbeginſel geen ander zij, dan de electrieke ſtof, en dat de voortbrenging der koorts, op zich zelve, in de daad niet anders zij, dan een eigendommelijk Proces der Electriciteit, of van het Galvanismus, in de opwekbare werktuigen des dierlijken ligchaams, en wel het naaste in de Zenuwen en het ſtelſel der Slagaderen.* Jammer intusſchen dat wij ook bij het onzijdigſte aanzien en onderzoek van eenen aan Rotkoorts lijdenden, niet de geringſte ſpoor, niet de verwijderſte daakzaak vermogen te ontdekken, welke ons op eenen zamenhang zijner ziekte met een bewezen, electriek verſchijnſel op eene luisterrijke wijze kan terug wijzen. Tot aan deze ontdekking, blijft alles eene individueele wijze van voorſtelling, welke ieder naar willekeur maken kan, zonder dat wij daardoor in ons weten verder komen. Het moet zelfs belagchelijk ſchijnen, gelijk mij ergens is voorgekomen, eenen Dorpsheelmees-

meester *van die ingewikkelde, hoogst zamengestelde, en met den toestel van het Hersengestel en deszelfs Raderwerk overeenkomende Voltaïsche Zuilorde* te hooren spreken, welke onder anderen zelfs de ziel *fixeren* kon. Wat baat ons dit te weten.

Een groot bewijs van onze inzigten en van onze sterke Geneeskundige grondstellingen moge het zijn, dat wij onder zoo vele elkander tegensprekende meningen, thans beginnen van *Electrische*, *Magnetische* en *Scheikundige koortsen* te spreken, waarbij dan de Rotkoorts gedeeltelijk onder de Magnetische, gedeeltelijk onder de Scheikundige koortsen geplaatst wordt. Waarom nu de *Typhus* alleen eene Scheikundige koorts zijn zal, is des te minder in te zien, daar juist in den *Synochus* de grootste mengings-veranderingen voorkomen, welke zelfs bij de *Synocha* niet geheel ontbreken. En wat is dan eene Magnetische koorts? Men neme alles te zamen wat wij van Magnetische verschijnselen in de Natuur dadelijk kennen —— en wij kennen immers alleen verschijnselen, want eene Magnetische stof of kracht wordt, als grondstof derzelven thans *aangenomen*, —— en beproeve het, daarin eenen zamenhang met den toestand van eenen koortszieken te vinden! Ik twijfel aan het

ge-

gevolg van zulk eene poging. Want al wat ons de Natuurwijsgeeren vertellen, van dat, wat in den Mikrokosmus, de Magneet in het Makrokosmus vertegenwoordigt, van het Magnetismus in de Aderlijkheid en in de *Reproductie*, van den ſtrijd van het Magnetismus tegen de electriciteit, en van zoo vele dergelijke dingen, zal toch, hoop ik door ieder een daarvoor worden aangezien, wat het werkelijk is, als ijdele redekavelingen, die in een gedachteloos gedicht, waar het alleen op kunſtige woordplaatſingen aankomt, derzelver plaats zeer goed behouden. Maar de echte Natuurkenner, de Arts, die in het dierlijke ligchaam eene Magnetiſche betrekking aannemen, en daaruit het *ontſtaan* der ziekten afleiden wilde, die zal dezelve boven alles vooraf in blijkbare daadzaken willen opgelost zien. Deedt hij dit niet, dan zouden zijne uitzigten geene meerdere waarde hebben, dan de leere van den eenen, omtrent warme, koude, vochtige en drooge hoedanigheden; — of van den anderen, van eene eeuwige ziel der wereld, welke met de drie, vier, vijf of zeshoekigen kleine grondligchaampjes ſpeelt; of van eenen derden, omtrent het *Sulphur*, de *Mercurius*, *Tartarus* etc. als oorſprong der ziekten — of van eenen vierden, aangaande den rustigen, of onrustigen *Archaeus*, — of van

eenen

eenen vijfden, omtrent zuure, loogzoutige, zoute, garstige, scherpten, — of van eenen zesden, over rotting, gal, verstopping en velerlei andere dingen; — of van eenen zevenden, van eenen kranken *Psyche* enz. Genoeg, wij weten omtrent de naaste oorzaak der Rotkoorts juist dan niets, wanneer men dezelve eene Magnetische koorts noemt, en zoo zijn derhalven al de aangevoerde meningen over deze naaste oorzaak, niets meer en niets minder dan bewijzen onzer onwetendheid, van onze zucht, om deze achter woorden te verbergen, gedeeltelijk ook van wezenlijke dwalingen des menschelijken verstands. —

Ook in de opgave der *verwijderde*, *uitwendige* aanleidingen tot Rotkoorts, heerscht bij de Artsen van vroegeren en lateren tijd, groote verwarring en tegenspraak, die gedeeltelijk uit de volgende bronnen ontstaan zijn, en nog ontstaan: vooreerst, uit de buitengewone verwisseling der oorzaken, welke in de doode Natuur rotting verwekken en begunstigen, en welke men, in het levend Ligchaam, dat zelfde gevolg verkeerdelijk toeschreef, met de zoodanigen, die den eigendommelijken ziekentoestand der *reproductie* bij de Rotkoorts verwekken. Voorts, uit het verzuim van het wezenlijk en gewigtig onderscheid

tus-

tusschen de oorzaken, welke juist dezen ziekentoestand aanbrengen, en de zulke, welke in het algemeen en onder de verschillendste betrekkingen eene Vaatkoorts voortbrengen kunnen; eindelijk uit de elkander doorkruisende stellingen, dat deze of geene eenvoudige bepaalde oorzaak, op zich zelve eene Rotkoorts voortbrenge, daar wij haar evenwel niets anders dan onder eenen zamenloop van meerdere omstandigheden werkelijk zien ontstaan. Vele der nieuwste geschriften, die voorgeven tot volkomenheid der Geneeskunde te hebben bijgedragen; maar voor een gedeelte aan den anderen kant; onverstandige, dwaase, scheeve, of ten minsten scheef uitgedrukte stellingen bevatten, zijn 'er verre van af, om de zoo zeer verwarde Aetiologie juister te maken; veeleer maken zij de verwarring nog grooter. Dus lezen wij, bij voorbeeld, *al wat de Aderlijkheid hare Electriciteit ontrooft, kan den Synochus verwekken. De Synochus, gelijk alle koortsen en ontstekingen zal dan ontstaan, wanneer de betrekkelijke cohaesie in de volstre te tracht over te gaan, de Slagader Ader worden wil, en dat hier*, bij den Synochus, *onmiddelijk in de Ader. Alle invloeden, welke dit vermogen uit te werken, brengen den Synochus voort.* Derhalven al wat de kleine Slagaderen tusschen de vlie-

 zen

zen der aderen op den zeer wonderbaren inval brengt om Aderen te worden, brengt Rotkoorts voort. Kan men iets aardiger zeggen? *De invloeden, welke den Synochus verwekken, zijn die, welke tot de luchtstreek behooren. Even gelijk de Synocha aan den winter, zoo ook beantwoord de Synochus aan den zomer. 'Er kan volstrekt geen Synochus ontstaan, waar niet vooraf de Expansie de bovenhand in het Bewerktuigd Gestel heeft.* Bij andere gelegenheden ondervinden wij voorwaar dat de velerlei tot Synochus gerekende ziekten, in alle jaargetijden kunnen voorkomen. Wat de Rotkoorts betreft, zoo zien wij haar dikwijls, zonder eenigen invloed van het klimaat, ontstaan, en omgekeerd, brengen deze invloeden, hitte, vochtigheid, lage gronden, nog op verre na geene Rotkoorts voort. —— *Iedere Hemelsstreek, welke met het voorjaar overeenkomt, verwekt ontstekingachtige Galkoortsen, onder heete Hemelsstreken heerscht de zuivere Biliosa, de meer vochtige koude klimaten brengen de Rotkoorts voort.* Wie weet niet dat dit alles in de Natuur geheel anders is. In alle plaatsen kan de Rotkoorts heerschen, maar het meest daar, en bereikt haren hoogsten graad, waar zij het heetste is. —— *Door het verlies van vochten wordt den grond tot de Rot, door de gemoedsaandoenin-*

ningen, tot de Gal, door slecht voedsel tot Slijm-koorts gelegd. Waar velen dezer invloeden te gelijker tijd voorkomen, veroorzaken zij allen de Rotkoorts als den laagsten trap des Synochus. Opmerkelijk voorwaar! De robuste, volsappigste menschen zien wij dikwijls spoedig in Rotkoortsen vervallen, en andere die na bloedvloeijingen, buikloop, zaadverlies enz. op den uitersten graad van krachteloosheid gebragt zijn, bekomen niets minder dan eene Rotkoorts. En Rotkoortsen, bij velen de hoogste trap des *Typhus*, hier de nederigste, de laagste trap van den *Synochus*, lager, dan eene onbeduidende ontstekings Galkoorts. Waarlijk kan onze spraakverwarring wel eenen hoogeren graad bereiken? — *Tot verwekking des Synochus worden te regt ook de Contagia gerekend, bij de Rotkoorts ten minsten lijdt dit geen twijfel. Zij werken te zamen genomen op geene andere wijze dan dat zij de zamentrekking ten voorschijn roepen, soms kunnen zij noch ontsteking noch koorts veroorzaken.* Wanneer 'er tot eene Rotkoorts niets anders nodig ware, dan eene oorzaak, welke de zamentrekking in de Bloedvaten te voorschijn riep, dan zou ongetwijfeld iedere koorts eene Rotkoorts zijn, en de wereld ware als dan waarschijnlijk reeds uitgestorven. De hier plaats-

hebbende mengings-veranderingen, ſtellen geheel andere gronden vooraf. Deze weinige proeven, welke gemakkelijk vermenigvuldigd kunnen worden, mogen bewijzen, hoedanig het met de Aetiologie der Rotkoortſen in de Geſchriſten gelegen zij, welke ons arme Empirici van het hoogst Natuurwijsgeerig ſtandpunt af, verlichten moesten. —

De Rotkoorts kan *onmiddelijk*, maar ook als het gevolg van andere ziekten ontſtaan, zij is dan eens *Morbus primarius*, dan eens *Morbus ſecundarius*. 'Er zijn velerlei ziekten die in eene Rotkoorts overgaan, en daartoe kunnen bijdragen, dat de genoemde eigendommelijke ziekelijke betrekking in de *reproductien* daarvan het gevolg zij: hevige graden der *Synocha*, welke wij ſomwijlen binnen eenige uren zelfs in eene Rotkoorts verwisſeld zien, iedere andere koorts met zwakte, en met in het oogvallende mengings-veranderingen; de brand en ieder ander rottig bederf bij terughouding der Nageboorte, der Pis, of Drek-ſtoffen. In al deze gevallen wordt intusſchen eene geheel bijzondere, grootendeels onbekende vereeniging van ongunſtige omſtandigheden gevorderd, wanneer eene Rotkoorts werkelijk ontſtaan zal; want wanneer hier eene hevige *Synocha* reeds

in

in de eerste uren eene Rotkoorts wordt, zoo bestaat 'er toch eene andere welligt nog hevigere, welke binnen meerdere dagen dezen overgang niet doet; wanneer hier bij wezenlijke rotting in of aan het ligchaam, eene Rotkoorts onmiddelijk en onvermijdelijk volgt, zoo gaan 'er toch andere ledematen door de versterving verloren, en daarbij blijft voor het overige het ligchaam gezond. Men kan het daarom onze Voorvaders niet ten kwade duiden, wanneer zij eene bijzondere gesteldheid of neiging tot rotting, *proclivitas ad putredinem*, in het ligchaam aannemen; want wanneer zij duizend menschen, die zonder eenige verdere gevolgen, met eene naald in den vinger steken, bij eene eenvoudigen, maar ook zoo onbeduidenden steek, plotseling niet alleen den vinger, maar de geheele arm op het hoogst aangedaan word, bij eene even zoo snel bijkomende Rotkoorts, dan zullen 'er immers hierbij geheel andere voorwaarden, voor zulke ongewoone, groote gevolgen uit zulk eene kleine oorzaak, aanwezig zijn? De voorwaarden leggen ontegenzeggelijk in eene bijzondere betrekking der Herscheppingen, welke wij echter niet naauwkeuriger kennen. Alle eenvoudige oorzaken, uit welke men de Rotkoorts pleegde af te leiden, stellen zulk eene betrekking vooruit, welke in de meeste gevallen een voort-

 breng-

brengfel van de vereeniging van meerdere fchadelijke invloeden is.

Onder dezen rekent men derhalven, eene heete, vochtige natkoude lucht, vooral wanneer zij door de uitvloeifelen van rottige, plantaardige en dierlijke zelfftandigheden bedorven is. Ja wij vinden ook de Rotkoorts vooral en in hare hoogfte graden, in heete klimaten, ook na aanhoudende nevelachtige, nat koude winters, aan lage, vochtige en moerasfige plaatfen, aan moerasfige ftilftaande Waters, na Overftromingen en Veldflagen, in Gevangenisfen, Gasthuizen, op Schepen en in Legers, in de engfte onreine Straaten, in de Hutten der armen enz. —— Geheel verkeerd is het, wanneer men, bij voorbeeld, de hitte op zich zelve, als eene toereikende oorzaak voor de Rotkoorts befchouwt; de mensch toch kan zeer hooge graden van dezelve zonder nadeel doorftaan, ook heeft men nimmer gehoord dat de gezonde, krachtvolle Natien onder de Linie veel met Rotkoortfen te worftelen hebben; alleen menfchen in Europa geboren en geleefd hebbende, die zich aan die luchtftreek blootftellen, ongelukkige Negers, die men in heete onruime Scheepsholen geweldig opeenpakt, deze worden zoo ligt het flagtoffer dezer ziek-

ziekte. Even zoo verkeerd is het, wanneer men de Rotkoorts onbepaald van uitwaſemingen van rotachtige ſtoffen afleid, daar wij menſchen aantreffen die hun geheel leven in zoodanige uitwaſemingen doorbrengen, en daarbij gezond blijven en oud worden.

Bedorve, verrotte, weinig voedende ſpijzen, en hongersnood; het nuttigen derhalven van bedorven Vleesch en Visch, van het Vleesch van zieke Dieren, van bedorven Meel, van onzuiver, rotachtig Water en dergelijken, geven aanleiding tot Rotkoorts. Van hier zien wij altijd *dezelve na* voorafgegaan ſlegt gewas, duurte, langdurige belegeringen enz. ontſtaan. Hoe zeer al deze oorzaken de *vegetatien* en mengingen in ons ligchaam veranderen, leert niet ſlechts de Theorie alleen, maar wij zien zulks het klaarblijkelijkst bij het Scorbut bewaarheid, dat onvermijdelijk uit al deze bronnen ontſtaat. Proefnemingen leeren wijders dat enkel rijkelijk gebruik van Vleesch, zonder eenige bijvoeging van plantenvoedſel, onzen Organismus een hooger karakter geeft, dat het in de dierlijke ſtof gemakkelijker daaropvolgende mengings-veranderingen voorbereid, en op het laatst wezenlijk eenen toeſtand voortbrengt, die zeer

gelijkende is aan dien van het Scorbut. Dat echter ook onder al deze omſtandigheden, de wezenlijke uitbarſting eener Rotkoorts nog geheel bijzondere betrekkingen vooraf vordert, leert de ondervinding, volgens welke menſchen die zich aan het volkomenst dieet uit Vleesch beſtaande, bij het dagelijksch gebruik van rottig Vleesch en Visch, evenwel gezond gebleven zijn.

Dit geld ook van de nederdrukkende Hartstogten; van kommer, zorgen, vrees, treurigheid zoo wel als van de overſpanne inſpanningen des ligchaams en der ziel, van het gebrek aan ſlaap enz. Terwijl zij de krachten uitputten, geven zij tot ligtere, door andere invloeden voorbereide mengings-veranderingen aanleiding! In dit zelfde opzigt kan ook ieder verzwakkend verlies van vochten, iedere ſterke bloedſtorting, ieder verzwakkend purgeeren, iedere zaadverſpilling tot de verwijderde voorwaarden eener Rotkoorts behooren.

De beet van ratel, bril en van andere vergiftige Slangen van heeter luchtſtreken, plaatst het ligchaam ongelooflijk ſnel, binnen weinige minuten, in den hoogſten graad van dien toeſtand, dien wij in de

Rot-

Rotkoorts waarnemen; in het gebeten deel wordt ſpoedig verſterving beſpeurt, en onmiddelijk na den dood is het ligchaam in den hoogſten graad van oplosſing en rotting; alle vergiften, alle geneesmiddelen, welke de verduwing en *reproductie* in eenen hoogen graad beledigen, voeren dien toeſtand gemakkelijk aan, gelijk wij, onder anderen, bij de langzame vergiftiging des Kwikzilvers zien, welke eenen met het Scorbut geheel overeenkomenden toeſtand verwekt. Vooral moeten hiertoe de *Contagia* en *Miasmata* gerekend worden, die als de bepaaldſte, beſlisſendſte oorzaken der Rotkoorts zijn te beſchouwen. Hier geld aangaande derzelver werkzaamheid, hetgeen ik in mijn Werk *over de Zenuwkoortſen*, Bladz. 12, opgegeven heb. Het is niet ſlechts het *Contagium* der Pest van het Oosten, noch het *Miasma* der geele koorts, noch dat, wat zich, zoo als bekend is, in het ligchaam van iederen aan Rotkoorts ziek-leggenden, ontwikkelen kan, wat wij tot de bewezene oorzaken der Rotkoorts rekenen kunnen, maar ieder *Contagium*, ieder *Miasma* behoort daartoe. Zijn Epidemiſche betrekkingen, die des dampkrings, zijn andere algemeene of bijzondere omſtandigheden, de ontwikkeling eener Rotkoorts gunſtig, dan kan een beſmettelijke *Catharrhus*, dan

F 5 kan

kan de besmetting der Pokken, der Mazelen, der Scharlakenkoorts, de dierlijke *vegetatien* zoodanig aantasten, dat zij hooge graden der Rotkoorts ontwikkelen. Zulke Epidemien der Scharlakenkoorts, zijn nog in een versch aandenken. Tot de bekende waarnemingen van rottige Pokken wil ik hierbij twee hoogst merkwaardige voegen. In den omtrek van *Thuringen* heerschte in de laatste helft des jaars 1788 en in de eerste van 1789, eene allergunstigste besmetting der Pokken, welke zich zeer langzaam verspreide. Op geene plaats bevonden zich immer vele zieken bijeen, maar allen werden den een na den anderen overvallen. Even zoo langsaam verbreidde zich de ziekte van de eene plaats tot de andere. Ik heb nimmer ondervonden, dat een kind gestorven was, behalven de zoodanigen, die te voren reeds zeer ziekelijk geweest of soms zeer verwaarloosd waren. Aan een rottig kenmerk der Besmetting was, vooral bij der strenge koude van dien winter, niet te denken. —— In een huis bevonden zich twee kinderen van vijf en zeven jaren, die beiden, zedert eenigen tijd, de schurft hadden gehad. Den 5den Februarij, toen men het jongste aan de Pokken gestorven kind ter aarde had besteld, kwam ik voor het eerst in dit huis. Men zeide mij, dat bij het gestorven kind

de

de Pokken behoorlijk waren te voorſchijn gekomen, dat zij in de eerſte dagen een goed voorkomen gehad hadden; allengs waren ſommige blaauw en zwart van kleur geworden, hadden eene bloedige ſtof in zich bevat, en door de neus, de ooren, de urin en den ſtoelgang was 'er bij het kind veel bloed verloren. Na den op den 13den dag daarop volgenden dood, had men hetzelve om den walgelijken ſtank ſpoedig moeten begraven. Zulk een geval der kwaadaardigſte Pokken, was bij deze zoo alle goedaardigſte Beſmetting, bij eene epidemiſche geſteldheid, welke niets minder dan rotting begunſtigde, geheel iets ongehoords, vooral op die plaats zoodanig geen was 'er te voren voorgekomen, werd ook naderhand niet bemerkt, het volgende uitgezonderd.

Het oudere kind namelijk, bij hetwelk zich te gelijk de ſchurft vertoonde, had op dezen dag het eerst over de gewoonlijke toevallen, die de Pokken voorafgaan, geklaagd. Na den middag volgde eene hevige braking, welke het kind geene tien minuten na elkander rust liet, maar onafgebroken tot in den nacht voortduurde, wanneer dezelve eindelijk na het wrijven met *Aromatica*, daar waar de zitplaats

der

der maag is, eenigzins verdween. Hitte en onrust waren onbefchrijflijk.

Reeds op den volgenden kwamen de Pokken ten voorfchijn, welke een zeer bleekrood, fommige een blaauw en zwart uitzigt hadden; de laatfte kleur namen allengs meerdere aan. De zieke lag in eene beftendige hitte, dronk onophoudelijk, en bij de aanraking werdt men de zoogenaamde bijtende hitte gewaar. —— De fchurft werd droog, en flechts korften bleven zigtbaar.

Den volgenden dag, den 17den Februarij, ging 'er veel bloed met de urin verloren. Onder de zeer misvormige Pokken, vermengde zich Gierstuitflag. Vele Pokken bevatteden een helder weiachtig vocht, vele zuiver bloed.

Den 18den en 19den was de bloedlozing door de urin fteeds heviger: alle toevallen eener rottige oplosfing der vochten vermeerderden; den laatften dag overleed de zieke.

De beste middelen in deze gevallen, waren hier niet in ftaat, iets uit te rigten, zelfs de zoo hooggeroemde

de *Aluin*, welke ik in de mogelijkst ſterkſte graden voorſchreef, ſcheen de oploſſing en rotting der vochten niet in het minst te wederſtaan.

Van waar in dit enkelde geval, deze zoo groote ſpoedig ontſtaane graad van mengings-veranderingen? — Ik heb zulk eenen bloedvloed uit de blaas, onder de grootſte *colliquatien*, naderhand niet weder gezien. —

Een huisgezin had op verſcheiden tijden reeds vijf kinderen aan boosaardige Pokken verloren, twee andere bijna volwasſenen, door diepe naden zeer geſchonden, hadden daarvan hardnekkige gebreken der oogen en benaauwdheden op de borst behouden, en ſtierven daarna ook, de een aan teering, de ander aan den buikloop. De twee jongſte kinderen van drie en vijf jaren, waren van de Pokken nog bevrijd gebleven, toen zij in den jare 1800, zouden ingeënt worden. Beide kinderen ſchenen, eenige ſpoor uituitgezonderd van eenen aanleg tot de Engelſche ziekte, volkomen gezond, en ongewoon bij zoo menig eene ondernomene inënting ergens eenig belangrijk ongeval gewaar te worden, werd ook hier de inëntig met gewoone Pokſtof, — want de Koepokken-inënting,

ting begon toen eerst hare weldadige eigenschap te verspreiden — onder de behoorlijke voorzigtigheid bewerkt. Maar welk een gevolg! De aansteekende stof maakte, gelijk in de eerste dagen, vooral op het oudste kind, eenen zoo hevigen indruk, dat eene ongewoon sterke koorts daarvan het gevolg was, en de wonden der inënting in eenen zoo hoogen graad ontstoken werden, dat de geheele arm daardoor ingenomen en gezwollen was. De ontstekingsroodheid had eene verdachte purper kleur, en reeds voor de uitbarsting der Pokken, stonden de wonden in volle ettering, — maar de etter bestond uit een, met bloed vermengd, dun vocht, en de randen der spoedig en zich ver uitstrekkende zweren werden zwart. Tallooze ineenloopende Pokken, gelijk ik dezelve na eene inënting nimmer gezien had, braken bij beiden kinderen door, en schenen ook onder de geheele medewerking der kunst, welke hier mogelijk was, tot eene goede ettering te komen; intusschen toonden de purperkleurige kring, het zwarte ingevallen middenpunt, 't welk hier en daar eenen Pok bekwam, en de in evenredige hevigheid voortdurende koorts, de grootheid des gevaars aan. In 't kort, beide kinderen stierven onvermijdelijk na den negenden dag; zij zijn de eenigen, welke ik immer door de inënting verloren

ren heb. De lijkopening deed ons bij beiden reeds zeer gewigtige Organifche gebreken in de ingewanden van den onderbuik ontdekken, intusfchen moest hier toch eene geheel eigene betrekking ten grondflag leggen, onder welke eene anders in duizende gevallen zoo ongevaarlijke aanfteking, hier plotfeling eenen zoo hoogen graad van verfterving aanbragt.

Uit alles, wat ik in het voorafgaande van het ontftaan, van de graden en zamenftellingen der Rotkoorts opgegeven heb, volgt, dat derzelver *duur* en *verloop* hoogst verfchillende zijn moeten. 'Er beftaan graden, welke zich fnel ontwikkelen en binnen weinige uren *dooden*, maar ook anderen, welke zich tot negen, veertien, een-en-twintig, en zelfs nog meerdere dagen uitftrekken.

De *uitgangen* der Rotkoorts hangen deels van de eigendommelijke gebreken der Herfcheppingen, deels van de graden en de overige betrekkingen der Vaatkoorts, deels ook van andere ziekten af, met welke zij vermengd is. Bij den overgang in gezondheid, moest de koorts niet alleen ophouden, maar, wat hier de hoofdzaak zij, de gebreken in de mengingen moesten volkomen opgeheven worden, zoodat zij weder

der in volkomene normale betrekking terug traden. Dit gefchied altijd van trap tot trap, en onder het zeer langzaam terugkeeren der Spierkrachten, en der volkomenheden in de gevoeligheid. De veelvuldige verfchijnfelen, welke wij in het tijdvak der genezing waarnemen, zijn zweet van velerlei kleur, reuk en andere eigenfchappen, urin met troebelheid en velerlei bezinkfel, *bubones*, bloedzweren, zwering der *parotis*, doofheid, chronifche huiduitflagen. In welke betrekking deze verfchijnfelen tot de genezing ftaan, kunnen wij naauwelijks bepalen, intusfchen fchijnen zij in eene ziekte met zulke groote mengings-veranderingen, waar in de Bewerktuiging openlijke Scheikundige procesfen voorafgaan en ftoffen afgefcheiden worden, niets minder dan geldende te zijn. —— Andere ziekten, welke zoo dikwerf op Rotkoortfen volgen, beftaan gedeeltelijk in algemeene flepende zwakte, gedeeltelijk in langzaam voortgaande gebreken der menging en herfchepping, welke zich als teering, *cachexie*, als de na Rotkoortfen zoo gewoone Gasthuiscachexie en dergelijken, vertoonen. — De dood kan uit zekere graden der Vaatkoorts, van een in het oogvallend lijden der hersfenen, van den hals, der longen en van andere gewigtige werktuigen, van de grootheid der ziekelijke menging-veran-

anderingen, en van de zoo even genoemde naziekten afhangen. Daar prikkelbaarheid en gevoeligheid, in 't kort, het geheele dierlijke leven, het naast in de bepaalde menging der dierlijke stof, en in hare regelmatig voortgaande *vegetatien* en *reproductien* gegrond is, zoo moet dit leven noodwendig de stof verlaten, zoo dra zijne voorwaarden, welke in deze menging opgesloten liggen, worden opgeheven. 'Er bestaan echter graden van den, boven beschreven, zoogenaamden rottigen toestand, bij welken de onderhouding des levens onmogelijk worden moet, en waar die stof onwederstaanbaar onder die wetten valt, welke in de doode Natuur gelden.

Ik besluit dit geschrift met eenige aanmerkingen over de *genezing* der Rotkoorts, zonder evenwel alles te willen uitputten of te beoordeelen, wat men in oude en latere tijden over dit moeijelijk onderwerp gezegd heeft. Zoo zeer de verwarring en tegenspraak in de Ziektekunde dezer ziekte, van ouds af, gewoed hebbe, even zoo was het ook, en nog erger, met de Therapie gelegen. De grond dezer verwarring legt, deels in de zoo verschillende voorstellingswijze van de natuur der ziekte, deels in het verwaarloozen van het groot onderscheid, hetwelk

hier tusſchen de Vaatkoorts en de eigendommelijke gebreken in de mengingen plaats heeft, gedeeltelijk in de wankelende meeningen van de werkingswijze en de geneeskrachten der zoogenaamde rottingwerende middelen. Zoo zeer de Rotkoorts ontegenzeggelijk eene eigendommelijke ziekelijke betrekking in de mengingen en *vegetatien* vooruitſtelt, zoo kan zij klaarblijkelijk alleen door zulke middelen genezen worden, welke in die dierlijke mengingen ingaan, en derzelver gebreken verbeteren. Dit bewijst ons openlijk de eenvoudige rottige toeſtand bij het Scorbut; waarmede helen wij dit? Immers daardoor, dat wij in de plaats der ſlechte lucht en voedingsmiddelen die hetzelve verwekten, betere ſtellen? Hier helpt geen geneesmiddel, het moge volgens onze Schooltaal opwekken of verzwakken, of deze of gene afmeting vorderen; maar alleen eene zuiverder, warmere lucht en goed voedſel, dat in een beter bloed verwisſeld kan worden, zijn het, die bij nog beſtaande verduwingskrachten, het Scorbut in zijne geneesbare graden, alleen kunnen genezen. Van deze zelfde zijde, dit ligt openlijk in de Natuur der zaak, moest ook de Rotkoorts genezen, gelijk ook de haar ten grondſlag leggende gebreken in de mengingen der dierlijke ſtof, verbeterd worden. Hoe

groot

groot zijn echter de zwarigheden, die zich tegen dezen eisch ſtellen. Vooreerst kennen wij de ſtoffen nog in het geheel niet met zekerheid, welke wij eigenlijk hier in de zieke mengingen en herſcheppingen moeten brengen, om dezelve te verbeteren; en dan nog zijn bij deze Rotkoorts, vooral bij alle hoogere graden, de verduwings- en *asſimilatie procesſen* zoo zeer beledigd, dat het niet aan onzen willekeur ſtaat, de *vegetatien* naar welgevallen te veranderen. Juist dit is bij deze ziekte eene zoo ongunſtige omſtandigheid, dat het van deszelfs menging beroofd bloed voorzeker iedere bron is afgeſneden, waaruit het zich herſtellen konde, om tot alle Scheikundige procesſen in het ligchaam, de noodige ſtoffen af te geven; daarom gaan juist het eens aangevangen bederf zoo onophoudelijk voort, zonder dat wij het zelfs op eene dadelijke wijze in ſtaat zijn te beperken. Eene gelukkige zamenloop van omſtandigheden, welke wij voor het grootſte gedeelte nog niet kennen, behoort daartoe, wanneer de Natuur zelve die grenzen vinden, en allengs tot de *normale* mengingen terugkeeren zal.

Voorzeker hebben alle geneeswijzen, welke men tegen de Rotkoorts heeft aangewend, deels op her-

ſtelling der krachten, deels op vermindering der Vaatkoorts, welke hier eene bijzaak is, betrekking. Maar hoe zullen wij daar de krachten herſtellen, waar derzelver eerſte grond-aanlagen, de bepaalde menging der dierlijke ſtof, vernietigd is? Welk zoogenaamd verſterkend of prikkelend middel, kan eene ſpier kracht geven, welke zijne inwendige voorwaarden daartoe, die in bepaalde menging en bewerktuiging opgeſloten liggen, verloren heeft. Dit alles kan alleen langs den weg eener verbeterde *vegetatie* geſchieden! Met de Vaatkoorts, zijn wij bij iedere Rotkoorts in de grootſte verlegenheid, maar wat kan onze kunst, bij gebrek van alle ſpecifieke tegenſtellingen, daarbij uitwerken? Niets verder dan eene verzwakkende of eene prikkelende geneeswijze aanwenden; de eerſte vermindert de koorts, verzwakt de zamentrekkingen in de ſlagader; de tweede vermeerderd dezelve, verſterkt en vermindert de zamentrekkingen van den pols, word ſneller, de hitte grooter, enz. Beide gevolgen zijn, met opzigt tot het hier plaatshebbend hoofd gebrek, ten hoogſten nadeelig. Alwie in eene Rotkoorts verzwakkende middelen aanwend, die vermeerderd deze hoofdgebreken en vermoord zijne zieken, en des te zekerder, naarmate het gevolg verzwakkend was. Dit

heeft

heeft de ondervinding reeds lang bevestigd. Alwie daarentegen de koorts door prikkelende middelen verſterkt, die verſterkt ook te gelijk en onvermijdelijk de Scheikundige procesſen in het ligchaam, en met de vermindering van den pols en de vermeerdering der hitte, nemen de mengings - veranderingen en het bederf ſpoedig de bovenhand. Alwat ieder huidprikkel bij de Rotkoorts plaatſelijk doet, dat hij namelijk ligt verſterving verwekt, dat doen ook de algemeen verhittende prikkelende middelen; zij verminderen en vermeerderen de *colliquatien.* De groote nadeelen eener prikkelende, verhittende geneeswijze bij de Rotkoorts, zijn daarom lang erkend. In het kort, bij alles, wat onze hier zoo onmagtige kunst ondernemen kan, vind zij in de eigendommelijke gebreken der *Reproductien*, in de beleedigde, afgezonkene procesſen der *vegetatien*, zwarigheden en hinderpalen, en zij kan zich ſlechts op eene zeer verwijderde wijze beroemen, dat zij Rotkoortſen geneest! —

Naar de verſchillende voorſtellingen die men zich van de naaste oorzaak der Rotkoorts vormde, (Bladz. 73 en 74) heeft men, uit dien hoofde, ook verſchillende geneeswijzen dezer ziekte daargeſteld. Alwie

 rot-

rotting in het Ligchaam, zelfs ook de minste, met reukbaren graad van dezelve aannam, die gebruikte tegen de Rotkoorts de zoogenaamde rottingwerende middelen, (*antiseptica*) waarvan men, volgens valsche besluiten uit verschijnselen in de doode Natuur, de zeldzaamste voorstellingen vormde, naar welke zij, op eene geheel eigene wijze, den voortgang der rotting wederstaan moesten. Het is immers nog geen twaalf jaren geleden, toen wij bij eenen beroemden Schrijver lezen moesten: *De rottingwerende kracht van den rook, leeren ons de keukenproeven genoegzaam*; (want wie weet niet dat wij hammen en worsten rooken, en dat Hamburgerrookvleesch lang goed blijft zonder te verrotten!) *Men moet gelooven dat de Rook van aromatische zelfstandigheden bijzonder rottingwerend zijn. De Miasmata zijn rottig. De ontwikkelde Koolstoflucht zal weinig schade aanbrengen, indien men te gelijk het uitgebrande rookvat wegneemt.* Uit zulke stellingen word als den het besluit opgemaakt, dat het zeer nuttig is, de Kamers in Ziekenhuizen naauwkeurig met rook te vullen, die blijkbaar iederen zieken ten hoogsten tegenstaat, of op denzelven onmogelijk zoodanig werken kan, als op een stuk Vleesch op den rookzolder. 'Er bestaan indedaad gelijke Keukenproeven,

ven, waaruit men ons de rottingwerende eigenschappen der Koortsbast en van zoo vele anderen meent te bewijzen. Ik heb mij bij andere gelegenheden daarover breedvoeriger uitgelaten. Het kan intusschen mogelijk zijn dat menig een der zoogenaamde *antiseptica* op eene zekere wijze in de ziekelijke dierlijke mengingen invloed hebben en dezelve verbeteren, hetgeen in het bijzonder van de zuuren, van de looistoffe, en welligt van nog eenige andere stoffen, onder zekere bepalingen, geld; ook stellen de Verdedigers der specifieke rottingwerende middelen vooraf, dat zij zich daar het werkzaamst vertoonen, waar zij het meest worden afgescheiden. Maar van *dit* geheele proces weten wij niets af, en wat de hoofdzaak is, wij kennen noch de stoffen, welke wij in dat geval in de menging brengen moeten, noch de voorwaarden, onder welke deze gelukt of niet gelukt. Bij de betrekkingen der Rotkoorts, hebben wij geen verduwings, *assimilatie* of *reproductie* proces zoodanig in onze magt, dat wij de *antiseptica* in de werktuigen naar welgevallen kunnen laten afscheiden. Het is dus niet meer dan eene bloot empirische poging, wanneer wij de Rotkoorts door zoogenaamde *antiseptica* trachten te genezen, 't welk dikwerf mislukt.

Alwie, volgens eene onvruchtbare Opwekkings-theorie, de naaste oorzaak der Rotkoorts met het woord *asthenie* beteekend, word ook met zijne geneeswijze ligt tot ſtaan gebragt, prikkelt en verſterkt; hij vraagt of het de eerſte, tweede of derde graad der zwakte zij, om denzelven tevens prikkelende middelen van den eerſten, tweeden of derden graad tegen te ſtellen. Daarmede vermeerderd hij naar goedvinden de verminderde levensſterkte, en de gebreken der menging moeten dan van zelfs, gelijk het de ſchalen en de voorſchriften der opwekbaarheid bewijzen, in orde komen. Zulk eene praktijk ſtaat nog zeer verre onder de gewoone empirie, hoe wetenſchappelijk zij zich aanſtellen moge.

Alwie te weinig zuurſtof in het ligchaam van den aan Rotkoorts ziek liggenden vind, — deze vergoed dezelve door zuren, welke reeds onze Voorvaders als *Condenſantia* of *Coagulantia* bij de Rotkoortſen gebruikten. Daar onder al die middelen, welke men tot hiertoe tot verbetering van het zoogenaamd rottig Bederf, aangewend heeft, en waarvan wij bewijzen hebben dat zij onder zekere bepalingen met voordeel in de ziekelijke mengingen invloed hadden, de zuren voorzeker de grootſte op-

merk-

merkzaamheid verdienen, zoo is het zeer te bejammeren, dat men ze onlangs zoo zeer tot een onderwerp van theoretifche en koopmanfchappelijke fpeculatien heeft, vernederd. Een geneesmiddel, dat zulk een lot wedervaart, komt daarna niet ligt weer in dat gebruik, zoo als het verdient; dit leert ons de Gefchiedenis der geneeskunde, want het getal der onbevooroordeelden die aan deze fpeculatien geen deel nemen, is altijd het kleinfte. Ik heb mij daarover voorheen duidelijker verklaard, gelijk ook over den zinneloozen ftrijd over de vraag, of de zuren verfterken of verzwakken? De ziekte-gefchiedenisfen door welke men in Duitschland en Engeland het nut der zuren bij de Rotkoortfen bevestigen wilde, zijn gedeeltelijk de elendigfte fprookjes, welke het juist daaraan ontbreekt wat eene flechts mogelijke Geneeskundige waarneming kenmerken moet. Ik wil dit, daar de meeste Duitfche Artfen in dit geval geen gekfcheren verftaan, door een echt Engelsch voorbeeld bewijzen. Gelijk bekend is heeft men wonderbare dingen van de *Gest van bier* verteld, welke haar Koolftofzuur zoo fnel en met zulk een in het oogvallend voordeel aan het ligchaam van de aan Rotkoorts zieken afgeeft, dat zij daardoor dadelijk gezond worden. Ligt ge-

 loo-

loovige Duitſchers namen dit gretig aan, maar welke Ziektegeſchiedenisſen! „ Ik werd, zegt een zeker *Doctr.* WATKINS, (*Samml. ſur prakt. Aerzte*, 24 *Band*, *S.* 44.) op den 12den September bij eenen man van ongeveer 46 jaren geroepen, die aan eene galachtige Herfstkoorts ziek lag." De zieke lag zonder beweging en gevoel: de pols ſloeg bijkans 90 ſlagen in eene minuut, en was zwak en opgezet. De oogen van den zieken ſtonden open en volkomen ſtrak. Alleen dan veranderden zij, wanneer men iets aan dezelve aanbragt, terwijl dan in dezelve gewoonlijke trillende beweging ontſtond. Daar de mond geopend was, zoo kon ik zien dat de tong en de ſlokdarm met een donker gekleurd galachtig ſlijm bedekt waren. De uitwendige deelen des zieken waren koud, en het geheele ligchaam met een koud kleverig zweet bedekt. Van tijd tot tijd bemerkte men eene trilling en trekking in de ſpieren der armen en handen. Alle pogingen om den zieken tot rede te brengen, waren te vergeefsch. De zieke was zedert 15 dagen ziek, en lag reeds 24 uren in den nu beſchreven toeſtand. —— Ik liet twee groote Spaanſche Vliegpleisters aan de kuiten leggen, en den zieken alle twee tot drie uren een glas Madera wijn met eenig water ingieten; en in dien

dien tusſchentijd de *Tinct. Cort. Peruv.* met eene *Tinct. Aromatica* toedienen. Tien uren verliepen 'er, eer zich de geringſte beterſchap vertoonde. De zieke bleef altijd in dezen zelfden ongevoeligen toeſtand, behalven wanneer men hem, om hem den wijn te geven, in de hoogte tilde. Hij dronk den wijn zeer gaarne, wanneer men denzelven aan den mond bragt. Naar verloop van 24 uren werden de Spaanſche Vliegpleisters verbonden, en de blaasjes doorgeknipt. Daar ik geene beterſchap beſpeurde, zoo bevond ik mij in geene geringe verlegenheid. Ik liet nu den mond en den ſlokdarm van den zieken met azijn en honig uitwasſchen, en hem alle drie uren een eetlepel vol gest geven. Tien uren daarna klaagde de zieke, daar men de Spaanſche Vliegpleisters op nieuws verbond, over pijn, en ſprak van zijnen naderenden dood. Hij bemerkte echter nimmer mijne komst, en kon op de hem voorgeſtelde vragen geen antwoord geven. Zijn pols was langzaamer en voller dan te voren, de huid warm en de oogen ſtonden levendiger. Ik liet den zieken des avonds een verdoovend middel geven, hetwelk hem eenen goeden ſlaap bezorgde Den volgenden morgen vond ik hem in het bed overeinde zitten. Zijn pols deed nu ongeveer 70 ſlagen in eene minuut.

Hij

Hij was vol, week en regelmatig, en 'er waren geene andere ziekelijke toevallen, als eenige zwakte, overig. Hij at eene goede hoeveelheid broodpap, hetwelk het eerst was dat hij ſints drie dagen genuttigd had. Daar nu alleen de krachten te onderſteunen waren, zoo liet ik met de *Tinct. Cort. Peruv.* met wat wijn voortvaren, en ſchreef eene voedende diëet voor. Ik liet hem door zacht afvoerende middelen, door de Senebladeren open lijf houden. De beterſchap volgde zeer ſpoedig en de zieke kon in drie dagen uitgaan. —— Hier hadden wij alzoo van den eenen kant; twee groote Spaanſche Vliegpleisters, zeer veel Madera wijn, Kina en Aromatiſche *Tincturen*, een verdoovend middel, waarſchijnlijk *Opium*, — en aan de andere zijde een lepel gest. En dan word ons daarbij het ſterke geloof gevergd dat deze gest geholpen zou hebben!

Alwie eindelijk bij de Rotkoorts eene ziekelijke magnetiſche of electrieke betrekking vooraf bepaald, die vergeet deze voorafbepaling wanneer hij tot eene empiriſche optelling der geneesmiddelen komt, want hoe kan 'er tusſchen Kina, Zuren, *Acher*, *Moschus*, *Arnika*, *Kamfer* en dergelijken ergens eenige betrekking tot magnetismus of tot electriciteit

aan-

aangewezen worden; of hij verliest zich zelven in holle, niets beteekenende voorſchriften, bij voorbeeld. *De middelen, welke aan de drie oogenblikken in de drie verſchillende afmetingen beantwoorden, zijn het Nitrum, het Kwik en de Moschus. Gelijk het Nitrum de Longen, zoo roept het Kwik de Lever en de Moschus de Hersſenen te voorſchijn. Het Nitrum is de Slagader in de Aderlijkheid, het Kwikzilver, de Ader in de Aderlijkheid, de Moschus, de Ader in het Zenuwgeſtel. Al wat in het Bewerktuigd geſtel tusſchen de Longen, de Lever en de Hersſenen, de Slagader, Ader, en Zenuw invalt, beantwoord of meer aan het Nitrum, het Kwik of aan de Moschus en kan dezen toegeeigend worden.* —— *De* (in de koorts) *aan te wenden middelen zijn elkander niet tegengeſteld, zij vormen gezamenlijk, van het Nitrum af tot de Moschus, ſlechts eene rei.* *Over het geheel blijft ook bij den Synochus de Geneeswijze antiphlogistisch ook hier ſtrekt zich de eenige poging daarheen uit, de ontſteking weg te nemen, en aldus kunnen ook alle werkzame middelen in den Synochus, van Braakwijnſteen af tot Muskus toe, ſlechts antiphlogistica zijn. De zuivere Putrida, deze ontſtekings-toeſtand der Aderlijkheid, moet, gelijk alle overige ontſte-*

kin-

kingen, *antiphlogistisch behandeld worden.* *Alleen de specifieke gesteldheid der ontsteking vordert hier, gelijk overal, specifieke geneesmiddelen. Wat in de Synocha het Nitrum uitwerkt, werkt bij de Putrida* (de Rotkoorts) *de kamfer*, *de Schaal der geneesmiddelen begint met Spiritus Mindereri, doorloopt de Arnica*, *de Serpentaria*, *de kamfer en de Naphtha. Zij roepen de aderen te voorschijn; het hangt dezen van derzelver graad van Cohaesie af. De geneeswijze is* (bij den Tijphus) *de zuivere antiphlogistische.* Het antiphlogistisch middel is dus hier de *Moschus!* Ik zoude wel mogen zien hoe men uit deze redeneringen eene juiste geneeswijze der Rotkoorts zou kunnen afleiden. Het geheele inzigt, dat het hier alleen op wegneming der ontsteking in de Aderen aankome, is valsch, want alles hangt in de Rotkoorts, van de verbetering der ziekelijke mengingen af. En wie bewijst mij ook slechts met eenigen grond dat het nut van de *Kamfer*, der *Moschus*, enz. bij de Rotkoorts daarvan alleen afhange, dat zij eene voorgewende ontsteking in de Aderen ontbinden.

In Engeland, waar men voor weinige jaren openlijk niets meer dan eenige lepels Biergest behoefde om

om bij Rotkoortſen van den hoogſten graad, de zieken binnen weinige uren te redden, prijst men thans niet ſlechts in de Rotkoorts, maar in alle koortſen zonder uitzondering, het begieten der zieken met koud water (*), tot een gelijk doel aan.

Voorzeker is dit een groot middel in zulk eene ziekte, waar de maag hare ontvang-vatbaarheid voor geneesmiddelen verloren heeft, waar de uit haar uitgaande herſtellings-procesſen vernietigd zijn, en waar de huid alleen ons overig blijft, van welke wij op de levenswerkzaamheden en op de *vegetatien* in het Bewerktuigd Geſtel kunnen werken. Al wat ik van het gewigt der huidprikkels bij de Zenuwkoortſen gezegd heb, geld in zijnen geheelen omvang vooral ook bij de Rotkoortſen, en ervarene Artſen hebben eenparig alhier koele omſlagen uit goeden wijn, wijnazijn, kamferazijn, aromatiſchen azijn, ſtovingen uit welriekende kruiden op den onderbuik aanbevolen, zoo wel om de koorts te matigen, als om de mengings-veranderingen in de vochten tegenſtand te bieden. Deze uitwendige middelen doen,

ge-

(*) J. CURRIE *über die wirkungen des kalten und warmen Wassers als eines heilmittel in Fieber, etc. Aus dem Engl.* Leipſig, 1801, 1807. *2 theile*, 8.

gelijk ik dikwijls gezien heb, meerdere diensten dan de inwendige, welke dikwijls in eene volle maag komen, en mogen dus bij geene Rotkoorts verwaarloosd, of zelfs niet ten tijde van het grootste gevaar weggenomen worden. Derzelver werking berust voorzeker niet slechts daarop, dat zij door hunnen indruk de werkzaamheden der huid veranderen, en daardoor eenen voordeeligen invloed op de algemeene prikkelbaarheid en gevoeligheid oefenen, maar zij gaan voorzeker in de dierlijke mengingen in, en verbeteren die eigendommelijke ziekelijke betrekking, welke den grondslag der Rotkoorts uitmaakt. Dit geld in het bijzonder omtrent de zuren, en ik zou zelfs bij grootere toeneming der *colliquatien*, genoegzaam verdund zwavel, zoutzuur, in verbinding met *Aromatica* tot koude omslagen verkiezen. Al deze middelen schijnen mij op verre na werkzamer te zijn dan het enkele koude water, bij hetwelk wij hoofdzakelijk alleen op den indruk der koude om de levenswerkzaamheden eene andere stemming te geven, veel minder echter op het dadelijk ingaan van werkzame stoffen in de dierlijke *vegetatien*, waarop het hier vooral aankomt, rekenen kunnen. Ook behooren wij niet te vergeten dat de waarnemingen van CURRIE, waaraan de kritiek in het algemeen zoo veel

al-

te berispen had voor het grootſte gedeelte bij perſonen uit de lage klasſe des volks genomen zijn, welke in Engeland met dat de vocht veel vertrouwelijker omgaan dan wij bij onze meeste duitſche zieken vooronderſtellen kunnen.

Ik wil nog eene andere geneeswijze der Rotkoortſen, der *Typhus* in het algemeen, opgeven, welke men zedert eenige jaren uit Engeland ons even zoo zeer aanprijst, en hare nuttigheid even zoo bondig door ziekte-geſchiedenisſen bevestigt, als de grootſte geneeskrachten der biergest, en het begieten met koud water. HAMILTON (*), die in zulke veelvuldige gevallen, waar de Geneesheeren dezelve eenparig verwerpen, ſterke purgeermiddelen geeſt, bij voorbeeld, in de Scharlakenkoorts, in den *marasmus*, *tetanus*, geneest door dezelven ook de Rotkoorts. Hij ſchrijft *Calomel*, *Jalappa*, *Aloes*, *Onzijdige Zouten*, *Senebladeren* en dergelijken voor; de zieken purgeeren daarvan, en zijn, wanneer wij de medegedeelde ziekte-geſchiedenisſen geloven zullen, binnen

(*) *Ueber den nutſen und die anwendung abführender mittel in fauligen und nervenfiebern; in der Sammlung auſerleſener Abhandlungen fur Prakt. Aerzte.* 24 *Band*, *S.* 483.

nen weinige dagen gezond. Leert ons de geschiedenis der Geneeskunde niet welke misgrepen, welke ondoelmatige, elkander tegensprekende geneeswijzen der Artsen, het zieke ligchaam onder zekere omstandigheden verdragen kan, zonder daardoor te gronde te gaan, dan zullen deze stellingen doorgaans onbegrijpelijk zijn. Ik meen dat men vele eenvoudige geschiedenissen bijeenbrengen kan, dat menschen van eene aanmerkelijke hoogte afgestort zijn, zonder beschadigd te worden; dan zal men daaruit, dat deze enkelde personen gelukkig het leven daarvan afbragten, het nut van de nederstorting in het algemeen, wel willen bewijzen? Alle ondervindelijke Artsen zeggen eenparig dat Purgeermiddelen bij de Rotkoortsen schadelijk zijn; de Theorie bied onomstootbare gronden aan dat zij schadelijk moeten wezen, de oppervlakkige waarnemingen van eenen Engelschman, zullen, naar ik hope, deze gronden hunne kracht niet ontnemen, gelijk ik ook niet twijfel dat HAMILTON onder de ligtgeloovigen Duitsche Artsen zijne navolgers vinden zal.

Deze zoo verschillende geneeswijzen der Rotkoortsen, welke nog gemakkelijk door veelvuldige oude vermeerderd kunnen worden, bevestigen het zonder

al-

allen tegenſpraak, hoe zeer wij ook hier tot groove empirie vervallen zijn, en hoe zeer het ons aan vaste grondſtellingen mangelt, om daarop eene verſtandige geneeswijze te bouwen. Hoe kan het ook anders zijn, daar wij van de naaste oorzaken der Rotkoorts, de gebrekkige betrekkingen der *reproductie* zoo weinig weten. Alwie bij deze of gene handelwijze, eenen zieken binnen eenige weken allengs gezond ziet worden, deze zegge toch nimmer dat hij denzelven genezen hebbe. Wij kunnen niet meer doen, dan door geneesmiddelen die niet verhitten, noch de koorts van het Vaatgeſtel vermeerderen, door *Arnica*, *Valeriana*, *Serpentaria*, *Angelica*, *Camphora*, *Aether*, *Moschus* (*), en dergelijken, de krach-

(*) Zeer gaarne bezig ik deze gelegenheid, om alhier eene door Doctor WARNEKROS in *Grijfswoud*, mij minzaam medegedeelde waarneming aan te voeren, welke het groot nut der Moschus, en al wat ik daarvan in mijn vorig geſchrift gezegd heb, voortreffelijk bevestigd: Hij ſchrijft mij: „ Met wezenlijk genoegen heb ik uw Geſchrift over de Zenuwkoortſen gelezen; gij zult het mij vergeven wanneer ik U daaromtrent deze aanmerking maake, dat de Moschus, ook zelfs na den negenden dag in groote doſis toegediend, zeer heilzaam is; ik had gelegenheid kortelings desaangaande een belangrijk geval waar te nemen, toen een zieke, eerst op den negenden dag, aan mijne behandeling werd toevertrouwd. Zijn vorige Arts had hem alle twee

 uur

krachten en werkzaamheden zoo veel mogelijk te onderhouden, door het inwendig gebruik der zuren en der koortsbast, de gebreken in de menging te verbeteren, ten minsten derzelver voortgang te stuiten, en, wat de hoofdzaak uitmaakt, de genoemde uitwendige middelen, zoo wel op de huid als in klijsteeren in het darmkanaal, aan te wenden. Bij zulk eene handelwijze gelukt het als dan somwijlen, dat de ziekelijke mengingen en *vegetatien* weder tot de betrekkingen van den gezonden toestand terugkeeren, hetgeen wij op eenen onmiddelijken weg en volgens openlijke kennis, nimmer bewerken konden. In eene zoo gevaarvolle ziekte, waarin de onderhouding van het leven aan zulk

uren een half grein Moschus laten gebruiken, ik liet echter alle 2 uren vijf greinen toedienen, zoo dat de zieke tot den 15den dag, binnen 24 uren, zestig greinen bekwam; te gelijk gebruikte hij Naphtha, een sterk afkooksel van Kina tusschen beiden door, uiterlijke inwrijvingen en prikkelende klijsteeren, welke zich vooral werkzaam vertoonden. Voor het overige moet ik hierbij opmerken dat alle teekenen eener naderende ontbinding aanwezig waren, als *Facies Hippocratica*, moeielijke slikking, vallende het ingenomene als of men iets in eene flesch giet, half opene oogen, bedwelmde toestand, peesopspringingen, vlokjeslezing, een kleine trillende pols, koud zweet, in het algemeen, alle *indicia mortis;* hier waren alleen de sterkste prikkelende zoo wel in als uitwendige, dienstig; binnen vijf weken heb ik dezen man hersteld, zoo dat hij zijne bezigheden op nieuws verrichten kon."

zulke teedere en onbekende draden hangt, komt het daar zeer veel op aan, dat men niet te veel doet, op dat wij deze draden door te groote werkzaamheid niet verfcheuren (*). Ik wil daarover een onzer Voorvaders laten fpreken; hij moge bewijzen dat men in de voor ons walgelijke taal, gelijk zij voor eene Eeuw was, evenwel iets goeds en waarszeggen kon, dat ongelijk meerdere praktifche waarde heeft dan dikke Boekdeelen, waarin de Longen in de Longen, de Lever in de Lever, of de Hersfenen in de Hersfenen te voorfchijn geroepen worden. Een voormalig Geneesheer in Hongarijen, MOLLERS. (*Breslauer Sammlungen*, *Siebenter Verfuch S.* 39.) fpreekt van de Hongaarfche koorts, berispt de eertijds aangenomene geneeswijzen en vervolgt als dan op deze wijze: „ en ik heb in mijne *praxis* van

20

(*) Het is eene daadzaak dat voorname, rijke Zieken, die de geneeskundige en andere hulp, in den grootften overmaat ondervinden, fpoediger aan Rotkoortfen fterven, dan armen, aan welke men zich weinig laat gelegen liggen. Men heeft het de flechtere lucht toegefchreven, die door deze laatften ingeademd word: ik ben overtuigd dat, behalven vele andere ongunftige omftandigheden, welke bij de rijken plaats grijpen, de overvloed aan hulp, hunnen veelvuldigen dood veroorzaakt, terwijl bij de armen, de aan de Natuur mogelijke Genezingsprocesfen door geene grove aantasting der kunst geftoord worden.

20 jaren lang *waargenomen*, dat wanneer een *Geneesheer* in de genezing dezer en van andere *heete koortsen* wel varen wil, hij meer eenen *Ministrum* als *Magistrum Naturae* zijn, en zijne *Consilia* en *Indicationes curativas* volgens de *Spontaneis decursibus harum Febrium*, welke hij bij de Patienten die *Sine medico et artificio convalescunt*, waargenomen heeft, moet inrigten. Wanneer men dezen weg der Natuur, *secundum Temperamentum et alias individuorum circumstantias*, vlijtig en *constanti animo* in acht neemt, dan kan men voor het minst alle *enorme* en *confuse motus et gravia Symptomata voorkomen*, en den *decursum morbi dragelijker* maken, offschoon men te gelijk niet beletten kan dat bij voorbeeld, onder 10 patienten een of twee somwijlen sterven kunnen. Men doe echter wat men wil, zoo behouden deze koortsen echter hunne *ordinaria tempora*, en duren *usque ad* 11 *et* 14 *diem et saepius* 21. Wil men deze *septenarios periodos* welke de Natuur *ad praescribendam morbi materiem* voorneemt, *dwingen* en veranderen, dan bevordert men den dood weldra der zieken, vooral wanneer men ze in den beginne niet *leniter* maar met *purgantibus Venaesectionibus* en *Sudoriferis* behandelt. Voorwaar, wanneer men eene *ziekte circumspecte* en *leni-*

ter

ter behandelen moet, dan zijn het voorzeker dergelijke heete koortsen. —— Na de laatste doorgestane pest *grasseerden* in het jaar 1710 en 1711 door het geheele land de *febres acutae*, *malignae et contagiosae* zoo hevig op het land, dat in vlekken en dorpen voorzeker geen huis gevonden werd, waarin niet dergelijke patienten waren aantetreffen. Zoo vele *duizenden koortslijders* bevonden zich *Sine Medicis*, welke op het land niet te vinden waren, en werden toch voor het grootste gedeelte allengs *sine peculiaribus subsidiis artificialibus* gezond, *spontaneis solum solutionibus*, *tranquilla quiete et continentia*. Doch genoeg hiervan. *Deus secundum ineffabilem suam misericordiam misereatur hac in parte*, *quoque generis humani et afflictissimae Medicinae*. Zouden wij den laatsten wensch nog niet heden kunnen uiten? ——

ZINSTORENDE DRUKFOUT.

Pag. 11 regel 2 ſtaat bewerktuigde, *lees* bewerktuigde voortbrengſelen.

Aanbieding
VAN
BOEKEN,

Voor Doctoren, Apothekers, Chirurgyns, derzelver Leerlingen, en andere Liefhebbers der Meng- en Scheikunde welke heden in den Boekwinkel van

LODEWYK VAN ES,

In de Kalverstraat by den Heiligeweg, te *Amsterdam*, afgeleverd worden, als:

K. G. Hagen, Leerboek der Apothekerskunst, waarin alles wat tot eene kompleete kennis der geheele Apotheek noodzaaklyk dient geweten te worden, met een algemeen Register vermeerderd, waarby nog gevoegd zyn de nieuwe benamingen der meeste zamengestelde Geneesmiddelen, voorkomende in de *Pharmacopoea Batava*, en met een aanpryzend Voorberigt door F. V. D. BREGGEN *Cornz.*, Med. Doct. te *Amsterdam*, 1807. 2 deelen, gr. 8vo. . *f* 7-5-0

Het is onnoodig de nuttigheid en algemeene graagte, waarmede dit Werk ontvangen is, te willen bewyzen. Negen uitgaven alleen in *Duitschland*, kunnen zulks genoegzaam bevestigen; ook heeft de Kommisfie van *Geneeskundig Toevoorzigt* voor *Amsterdam*, hetzelve mede waardig gekeurd, om het de Leerlingen aan te beveelen.

K. G. Hagen, Onderwys in de Grondbeginselen der Apotheek, *Amst.* 1801. gr. 8vo. . . . *f* 1-16-0

S. F. Hermbstadt, Katechismus der Apothekerskunst, of eerste Grondbeginselen der Artzenymengkunde, vertaald door F. M. LYNEN, Apotheker te *Amsterdam*, met een Aanhangsel vermeerderd, gr. 8vo. . . . *f* 2-8-0

J. B. Trommsdorff, Leerschool der Apothekers, of beknopte Tafelen der Artsenymengkunde, ten gebruike der Leerlingen, en der zoodanigen, welke zich voorbereiden tot het doen van hun Examen, met Byvoegsels door C. G. REINHOUT, Chimist en Apotheker te *Rotterdam*, *Rott.* 1809. in folio *f* 3-0-0

De Bataassche Apotheek, *Amst.* 1801. gr 8vo. . *f* 4-6-0

E. Stitzinger, Bereidingen der Réagentia, in de *Pharmacopoea Batava* voorkomende, met Aanmerkingen en Verklaringen der Verschynselen, welke er by het Réageren plaats hebben, voor beoefenaren der Artzenymengkunde, *Amst.* 1807. gr. 8vo. . . . . . *f* 0-12-0

NB. Dit Werkje dient voor de bezitters der *Pharmacopoea Batava*, en *Bataafsche Apotheek*, daar het onontbeerlyk by behoort.

E. Stitzinger, Scheikundige Verhandeling, over het met Loodstof Bezwangerde Regenwater, of, Handleiding by de beproeving van hetzelve, voor Geneesheeren en Artzenymengkundige, *Amst.* 1807. gr. 8vo. . . *f* 0-12-0

P. van Werkhoven, Handboek der Scheikunde, voor Ongeoefenden, *Utr.* 1809. gr. 8vo. . . *f* 2-10-0

P. van Werkhoven, Chemische en Physische Oeffeningen, 2 deelen kompleet, gr. 8vo. . . . *f* 6-0-0

W. Henry, Chemie voor beginnende Liefhebbers, met Aanmerkingen van J. B. TROMSDORFF en A. YPEY, *Amst.* 1803. gr. 8vo. . . . . . *f* 1-18-0

A. Ypey, Systhematisch Handboek der beschouwende en werkende Scheikunde; ingerigt volgens den leiddraad der Chemie voor beginnende Liefhebbers, door W. HENRY, om te dienen tot Opheldering en Uitbreiding van gemelde Werkje, 5 deelen, gr. 8vo. *f*19-10-0

Byvoegsels en Verbeteringen op hetzelve, 2 deelen *f*10- 0-0

Scheikundige Bibliotheek, bevattende de nieuwste ontdekkingen en verbeteringen, welke van tyd tot tyd gedaan zyn, waarin de voornaamste stukken door de eerste beroemde Geleerden in *Europa*, bewerkt zyn; als door VAN STIPRIAAN LUÏSCIUS, FOURCROY, VAUQUELIN, MORVEAU, HASSENFRATZ, TROMMSDORFF, VAN MARUM, VAN GEUNS, HAHNEMANN, PELLETIER, BERTHOLLET, VOGLER, en meer andere, *Amst.* 1807. 2 deelen, gr. 8vo. . . . . *f* 4-10-0

Lavoisier, Grondbeginselen der Scheikunde, uit het Fransch vertaald en met Aanmerkingen vermeerderd door N. C. DE FREMERY en P. VAN WERKHOVEN, *Utr.* 1800. 2 deelen, met pl. gr. 8vo. . . . . *f* 8- 0-0

Fourcroy, Scheikundige Wysbegeerte, of Grondwaarheden der Hedendaagsche Scheikunde, *Amst.* 1799. gr. 8vo. *f* 1- 2-0

Jacquin, Leerboek der Algemeene en Artzenykundige Scheikunde, gr. 8vo. Dit Werk, bevattende een volledig Leerstelsel van het gantsche vak der nieuwe Scheikunde, toegepast op de Artzenybereidingen, is van zeer veel nut voor Geneesheeren en Apothekers, 2 deelen . . *f* 3- 6-0

Plenk en Bake, Natuur- en Scheikundige Verhandeling over de Vochten des Menschelyken Ligchaams, vermeerderd met eene verklaring der daarin voorkomende Scheikundige Konstwoorden, *Amst.* 1807. gr. 8vo. . . *f* 1-10-0

Plenk, Grondbeginselen der Scheikunde, 1803. gr. 8vo. *f* 2- 4-0

Chaptal, Grondbeginselen der Scheikunde, met Aanmerkingen van N. C. DE FREMERY, *Amst.* 1808. 1ste deel, met pl. gr. 8vo. . . . . . *f* 3- 8-0

Kastelein, Chemische Oefeningen, voor de Beminnaars der Scheikunst in 't algemeen en voor Apothekers, Fabrikanten en Trafikanten in byzonder, 1788. 3 deelen, gr. 8vo. *f* 9-10-0

Kastelein, Chemische en Physische Oefeningen, voor Beminnaars der Scheikunst in 't algemeen, en voor Apothekers, Fabrikanten en Trafikanten in 't byzonder, *Leid.* 1797. 3 deelen, gr. 8vo. . . . . *f* 9- 0-0

Kastelein, Beschouwende en Werkende Chemie, *Amst.* 1788. 3 deelen, 4 stukken, gr. 8vo. . . *f*12- 4-0

Kastelein en Meyer, Scheikundige Proeven en Natuurkundige Verhandelingen, *Amst.* 1778, 2 deelen, gr. 8vo. *f* 3-10-0

Driessen, Scheikundige Waarneemingen, 1791. gr. 8vo. *f* 1-10-0

Looff, Nuttigheid der Scheikunde, 1773. gr. 8vo. *f* 1-10-0

Guyton

GUYTON-MORVEAU, Middel om de Lucht te zuiveren, de besmetting te voorkomen, en derzelver voortgang te stuiten. Uit het Fransch, door A. VAN STIPRIAAN LUÏSCIUS, *Leyd.* 1802. gr. 8vo. . . . *f* 1-16-0

TIEBOEL, Beredeneerde Latynsche, Fransche, Neder- en Hoogduitsche Naamlyst of Nomenclatuur der Scheikundige Verbindingen, volgens de nieuwste Scheikundige Theorie, *Gron.* 1806. gr. 8vo. . . . . *f* 1-16-0

NAHUIS, over het Phlogiston, of beginsel der Ligchamen, *Utr.* gr. 8vo. . . . . *f* 2-10-0

MACQUER, Bespiegelende Scheikunde, 1773. gr. 8vo. *f* 2- 4-0

MACQUER, Beoefende Scheikunde, 1780, 2 d. gr. 8vo. *f* 4-10-0

APOTHEEK, (de nieuwe Britsche) behelzende de Bereidingen en Samenmengsels van de nieuwe Londonsche en Edinburgsche Apotheken, 4 deelen, gr. 4to . . *f* 8- 0-0

ELZEVIER, groot Apothekers Woordenboek, vervattende de Voorschriften der samengestelde Geneesmiddelen, die in alle bekende Dispensatorien gevonden worden, enz. 2 deelen, gr. 4to. . . . . . *f* 8-10-0

REMLER, Tafel van de hoeveelheid der oplosbaare Bestanddeelen welke uit de Gewassen, door Water en Wyngeest uitgetrokken worden, &c. *Delft* 1790. gr. 8vo. . *f* 0-12-0

KNOOP, Sleutel der Latynsche Konstwoorden, welke in de *Botanie*, *Pharmacie* en *Medicynen* gebruikt worden, 1758. gr. 8vo. . . . . . *f* 1-16-0

LEMERY, Woordenboek der enkele Droogeryen, *Amst.* 1743. met pl. gr. 4to. . . . *f* 6-10-0

ETIQUETTEN, om op alle de Potten, Dozen, Vlessen, &c. in de geheele Apotheek voorkomende te kunnen worden opgeplakt, te zamen over de 500 stuks, zynde alle de nieuwe namen der Ingrediënten daar op gedrukt, met randjes . *f* 4-16-0

ZAKBOEK voor Genees- en Heelkundigen, inhoudende de Geneeskundige Staatsregeling van het Koninkryk Holland, te zamengesteld, ten diensten van de Kommissiën van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt, als mede voor alle Professoren en Medicinæ Doctoren, Heel- en Vroedmeesters, Apothekers, Chimisten, Drogisten en derzelver Leerlingen, &c. Tweede, verbeterde en vermeerderde Druk, *Amst.* 1807. gr. 8vo. . . . . . *f* 0-15-0

T. CAVALLO, Volledige Verhandeling over de Elektriciteit, in de Theorie en Praktyk, met proefneemingen, *Utr.* 1780. met pl. gr. 8vo. . . . . . *f* 2 -4-0

T. G. H ROOSE, Handboek der *Physiologie*, of Natuurkunde van den Mensch, *Amst.* 1809. gr. 8vo. . *f* 1-16-0

A. YPEY, Handleiding tot de Physiologie, 1809. gr. 8vo. *f* 3-12-0

C. W. HUFELAND, Waarnemingen, Aard, Beloop en Toevallen der Zenuwkoortsen, met Voorredens van THOM. à THUESSINK en F. V. D. BREGGEN *Corns.* 1809. 2 stukken kompl. *f* 1-15-0

A. F. HECKER, Geneeskundige Theorien, Stelsels en Geneeswyzen der Artsen. Uit het Hoogduitsch, door F. V. D. BREGGEN *Cornz.*, *Haarl.* 1809. gr. 8vo. . *f* 2-10-0

A. F. HECKER, de Natuur en Geneeswyze der Rotkoortsen beschouwd, en met Aanmerkingen vermeerderd over eenige verscheidenheden, verdelingen en Geneesing der Koortsen in het algemeen. Uit het Hoogduitsch door F. V. D. BREGGEN *Cornz.*, *Amst.* 1810. gr. 8vo. . . *f* 1-8-0

A. F. HECKER, de Zenuwkoortsen beschouwd, met Aanmerkingen over de Prikkelende, Versterkende en Verzwakkende Geneeswyze. Uit het Hoogduitsch door F. V. D. BREGGEN *Cornz. Amst.* 1810. gr. 8vo. . . . *f* 1-2-0

A. F. HECKER, over de Gonorrhoea of Druiper. uit het Hoogd. door J. W. KIRCHNER, *Amst.* 1804 gr. 8vo. *f* 1-10-0

E. HORN, Bydragen tot de Beoefening der Geneeskunde. Uit het Hoogd. door A. MOLL, 1809. gr. 8vo. 1ste deel *f* 2-16-0

BYDRAGEN tot Theoretische en Practische Geneeskunde, uitgegeven door het Genootschap: *Arti Salutiferae. Amst.* 1810. gr. 8vo. eerste Stuk . . . . *f* 1-6-0

J. KÄMPF, over de Verstoppingen des Onderbuiks, en nieuwe wyze om dezelve zeker en in den grond te genezen, waarvan vyf-en-zestig Gevallen hier ten bewyze verstrekken, geschikt voor Geneesheeren en Lyders. *Amst.* 1810 gr. 8vo. *f* 2-8-0

J. J. PLENK, over de Ziekten der Kinderen, 1808. gr. 8vo. *f* 3-0-0

J. J. PLENK, over de Ziekten van het Vrouwelyk Geslacht, *ib.* 1809. gr. 8vo. . . . . *f* 2-4-0

J. J. PLENK, Heelkundige Voorraad van Geneesmiddelen, gerangschikt en beschreven, naar derzelver Heelkrachten. Nieuwe Uitgave, aangeprezen door A. BONN, Hoogleeraar in de Ontleed- en Heelkunde, enz. 1808. 2 deelen gr. 8vo. *f* 3-0-0

☞ Dit Werk is een der leerzaamste van dezen geachten Schryver en onontbeerlyk voor alle die zich in de Heel- of Geneeskunde willen oefenen.

J. QUARIN & FALLOT, Aart, Kenmerken en Oorzaken van onderscheidene Ziekten, benevens opgave der Geneesmiddelen tot Verbetering en Herstel derzelve; als over de *Beroerte*, *Vallende Ziekten*, *Hoest*, *Bloedspuwen*, *Tering*, *Aamborstigheid*, *Bloedbraking*, *Persloop*, *Geelzucht*, *Aambeijen*, *Jicht*, *Voeteuvel*, *Venusziekten*, *enz.* 1807 gr. 8vo. *f* 2-4-0

J. P. MICHELL, over de Oorzaken, Onderscheiding en Genezing der *Febres Catharrhales*, of Zinkingkoortsen, *Amst.* 1806. gr. 8vo. . . . . . *f* 1-0-0

J. MACQUET, *Pathologie*, of Ziektekunde, eene beschouwing van het Menschelyk Ligchaam in den Ziektenstaat. Met eene Aanpryzende Voorrede door J. E. DOORNIK Med. Doct., *Amst.* 1808. 3 deelen, gr. 8vo. . . . *f* 3-16-0

T. a THUESSINK en T. WHITE, over de Ziekte en Ontaarding der Watervaten en Klieren, gewoonlyk *Struma* of *Scrophula* genoemd, *Amst.* 1807. gr. 8vo. . . *f* 1-5-0

A. F. HEMPEL, Grondbeginselen der Ontleedkunde, *Haarl.* 1809. eerste Stuk, gr. 8vo. . . . *f* 1-10-0